

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 38ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 244 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2015 • ΣΕΒΑΤ 5775 - ΚΙΣΛΕΒ 5776

1945-2015: 70 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΚΙΣ

Ελευθερία έκφρασης

- Η ασυδοσία των αντισημιτών - Η διστακτικότητα των φιλοεβραίων

ΕΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟ παράδειγμα τακτικής που έχει επικρατήσει σε κάποιες ευρωπαϊκές κοινωνίες και φυσικά στην Ελλάδα συνίσταται στο εξής γεγονός:

ΟΙ ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΕΣ στηριζόμενοι στη συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία του λόγου και στην καθιερωμένη πνευματική ελευθερία μπορούν να γράφουν ό,τι θέλουν, να παρουσιάζουν κάθε τι όπως τους συμφέρει, να επαναφέρουν παρωχημένες λαϊκές προκαταλήψεις (ακόμη και τις πιο άθλιες ή γελοίες), να προπαγανδίζουν καταδικασμένα από την ίδια τη ζωή στερεότυπα, να διδάσκουν τη μισαλλοδοξία. Όλα αυτά καλύπτονται με τον δυναμισμό του θράσους κάτω από την «ελευθερία της έκφρασης»!

ΑΝΤΙΘΕΤΑ ΟΙ ΦΙΛΟΕΒΡΑΙΟΙ, οι μη φανατικοί, οι αντικειμενικά ελευθερόφρονες όταν θέλουν να υποστηρίξουν τις θέσεις τους είναι «κουμπωμένοι», διστακτικοί, προσπαθούν να μην προκαλούν. Στην Ελλάδα μάλιστα ένα φιλοσημιτικό κείμενο πριν από όλα είναι συνήθως σκόπιμο να καταδικάσει αν είναι δυνατόν τις όποιες ενέργειες του Κράτους του Ισραήλ και μετά να προβάλλει τις δικές του θέσεις! Υπάρχει ένας έμφυτος φόβος, ένας κρυμμένος δισταγμός: ο φιλοσημίτης προσπαθεί να μη δώσει ευκαιρία ώστε να μην υποστεί επίθεση από αντιτιθέμενους. Κι όχι μόνο αυτό αλ-

λά έχει πολλές φορές και το δυσάρεστο «καθήκον» να «πρέπει» να εξηγήσει, ακόμα και να απολογηθεί σε ανθρώπους που δεν γνωρίζουν –ούτε θέλουν να μάθουν– την ιστορική αλήθεια και τα στοιχεία της πραγματικότητας.

ΤΟΥΤΟ ΟΦΕΙΛΕΤΑΙ στο γεγονός ότι ενυπάρχει σε πολλούς Έλληνες συμπατριώτες μας, ιδιαίτερα στη μη ανώτερη πνευματικά κοινωνική τάξη, στους λιγότερα «πεπαιδευμένους», ένας έμφυτος αντισημιτισμός. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι σήμερα πια δεν ισχύουν –τουλάχιστον δημόσια ή φανερά– οι κατηγορίες του τύπου οι «Εβραίοι που σταύρωσαν τον Χριστό» (Η Καθολική Εκκλησία μάλιστα δογματικά σαφώς κατεδίκασε αυτή την άποψη), ούτε για τους «Εβραίους που πίνουν τη Μεγάλη Παρασκευή αίμα χριστιανόπουλων». Υπάρχουν όμως κατάλοιπα στη λαϊκή ψυχή, λεκτικές κοινές εκφράσεις (π.χ. η Χάβρα των Ιουδαίων), καλυμμένα ή φανερά αντισημιτικά κηρύγματα εκκλησιαστικών παραγόντων, πολιτικοταξικές παρατάξεις όχι μόνον της Άκρας Δεξιάς που εκ πλαγίου δημιουργούν ένα υπόκωφο αντιεβραϊκό κλίμα.

Η ΔΙΑΦΟΡΑ μεταξύ αντισημιτών και φιλοεβραίων βρίσκεται ακριβώς στην αρχή που επισημάν-

Συνέχεια στη σελ. 22

Μεταουργείο Τζιβρέ στο Σουφλί

Στο δρόμο του μεταξιού: Η ιστορία των Εβραίων του Σουφλίου

Του ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΟΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ

Δεν ξέρω πόσοι ηλικιωμένοι Σουφλιώτες απέμειναν να θυμούνται σήμερα πια τους Πάππο, τους Αζαριά και τους Τζιβρέ. Πέρασαν άλλωστε εβδομήντα χρόνια από την αποφράδα εκείνη ημέρα του Διωγμού κι σημερινοί παππούδες ήταν τότε μικρά παιδιά... Δε ξέρω επίσης πόσοι από τους νεώτερους Σουφλιώτες διατηρούν στην ιστορική τους μνήμη ακούσματα από την παρουσία του εβραϊκού στοιχείου στη Θρακιώτικη κωμόπολη. Γεγονός είναι όμως πως η παρουσία των Εβραίων στο Σουφλί ήταν σημαντική και συνέβαλε πολύ στην ανάπτυξη της πόλης που έφτασε στην ακμή της τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

Πόλη χωρίς συστηματική καταγραφή της ιστορίας του, το Σουφλί είναι οικισμός που δημιουργήθηκε μετά το 16^ο αιώνα, όταν η περιοχή του Έβρου αποτελούσε επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πρώτοι οικιστές ήταν πιθανότατα χριστιανοί Αρβανίτες, που αναζητούσαν καλύτερη τύχη σε πιο

εύφορα εδάφη, καθώς οι περιοχές της Ηπείρου και της σημερινής Νότιας Αλβανίας-Βορείου Ηπείρου ήταν κατά βάση φτωχές και οι κάτοικοί τους τροφодότες μεταναστευτικών κυμάτων...

Πρωτεύουσα του μεταξιού το Σουφλί, όφειλε την ανάπτυξή του κατά κύριο λόγο στη σηροτρο-

φία, με την οποία άλλοτε απασχολείτο το σύνολο του πληθυσμού, αν και βεβαίως η ενασχόλησή τους αυτή δεν ήταν μοναδική και αποκλειστική. Γεωργοκτηνοτροφική και επαγγελματιοβιοτεχνική πολιτεία, το Σουφλί αποτελούσε σημαντικό οικονομικό κέντρο του τότε Βιλαετίου Αδριανουπόλεως.

Σήμερα βέβαια, στην εποχή του ευτελούς και κακής ποιότητας συνθετικού και του βιομηχανοποιημένου ρούχου, το μεταξύ θυμίζει φολκλόρ και μοιάζει να απευθύνεται σε λίγους και εκλεκτούς. Σε μια άλλη εποχή όμως, που οι άνθρωποι προτιμούσαν προϊόντα αυθεντικά και υψηλής ποιότητας, το φυσικό μεταξύ είχε κορυφαία θέση στην ενδυμασία τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών.

Η μετατροπή του μεταξιού από προϊόν που απευθυνόταν μονάχα στην αριστοκρατία σε προϊόν μαζικής κατανάλωσης, που ξεκίνησε από τη Γαλλία και παράλληλα η εισαγωγή νέων καλλιεργητικών μεθόδων που εξάλειψαν τις ασθένειες του μεταξοσκώληκα, είχαν τον αντίκτυπο τους και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οπότε η σηροτροφία γνώρισε νέα περίοδο ανάπτυξης¹.

Με τα δεδομένα της εποχής, η σηροτροφία αποτελούσε μονόδρομο για τους αγροτικούς πληθυσμούς του Σουφλίου, καθώς οι συχνές πλημμύρες του Έβρου καθιστούσαν προβληματικές τις χειμερινές τουλάχιστον καλλιέργειες². Αν και η καλλιέργεια του μεταξιού σε οικογενειακή βάση αποτελούσε για αρκετούς αιώνες παραδοσιακή ενασχόληση για τους πληθυσμούς της ευρύτερης περιφέρειας, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, προοδευτικά, το Σουφλί άρχισε να εξελίσσεται σε σημαντικό σηροτροφικό κέντρο, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνυόταν και σε σημαντικό εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο της περιοχής, καθώς άλλωστε, μέχρι το 1922 η εμβέλεια της Θρακικής κωμόπολης εκτεινόταν και στην απέναντι πλευρά του Έβρου...

Ο εκσυγχρονισμός της σηροτροφικής παραγωγής που παρατηρείται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, συνδέεται άρρηκτα με το εβραϊκό στοιχείο. Πρέπει να επισημανθεί άλλωστε ότι οι Εβραίοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ασχολούνταν παραδοσιακά με τον κλάδο της παραγωγής υφασμάτων και ο ρόλος τους είχε καταστεί ιδιαίτερα σημαντικό³.

Η γνώση για την «*ευεργετική ύπαρξη του εβραϊ-*

ικού στοιχείου στην πόλη... και το ρόλο που έπαιξε το στοιχείο αυτό για την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη του τόπου μας», σημειώνει μια παλιά Σουφλιώτισσα, ήταν κίνητρο που την ώθησε να ασχοληθεί με το εβραϊκό στοιχείο στη Βόρεια Ελλάδα, και δε διστάζει να επισημάνει ξεκάθαρα «*Ας μη ξεχνάμε ότι χάρη στο εβραϊκό δαιμόνιο, το Σουφλί υπήρξε στο παρελθόν βιομηχανικό κέντρο παραγωγής και επεξεργασίας μεταξιού*»⁴.

Σε μικρή απόσταση από το Σουφλί βρίσκονται δυο πόλεις, οι οποίες στα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας γνώριζαν ιδιαίτερη ανάπτυξη και στις οποίες κατοικούσαν πολυάριθμες και ισχυρές εβραϊκές κοινότητες: το Διδυμότειχο και η Αδριανούπολη. Από τις κοινότητες αυτές προέρχονται και οι εβραϊκές οικογένειες που δραστηριοποιήθηκαν στο Σουφλί.

Οι εβραϊκής καταγωγής αδελφοί Αζαριά ήταν άλλωστε εκείνοι που δημιούργησαν και λειτούργησαν το πρώτο μεταξουργείο στο Σουφλί στα 1903. Από δυο αδελφούς Αζαριά είχε δημιουργηθεί μεταξουργείο στην Αδριανούπολη ήδη στα 1865, ενώ την προηγούμενη χρονιά είχε προηγηθεί το μεταξουργείο του Νεροάι Πάππο⁵.

Το μεταξουργείο των Αζαριά στο Σουφλί διέθετε 80 χειροκίνητες λεκάνες και απασχολούσε 150 άτομα⁶. Το μεταξουργείο των Αζαριά θα καταφέρει μάλιστα να ανταπεξέλθει της κρίσης που παρουσιάστηκε στον κλάδο του μεταξιού τα επόμενα χρόνια, καθώς είναι το μόνο που εξακολουθεί να λειτουργεί στα 1911⁷.

Μεταξουργείο Τζιβρέ

Το 1920 είναι μια χρονιά σημαντική τόσο για το Σουφλί, όσο και για το εβραϊκό στοιχείο της περιοχής. Οι Δημοσιανοί Μποχώρ και Ελιέζερ Τζιβρέ αγοράζουν το εργοστάσιο μεταξουργίας “Ceriano”⁸, το οποίο αναπτύσσουν και εκσυγχρονίζουν, ταυτίζοντας εφεξής το όνομά τους με τη μεταξοβιομηχανία του Σουφλίου. Θαρρείς πως από μια ιστορική σύμπτωση, ένας κλάδος της μεγάλης και ιστορικής αυτής Θρακιώτικης οικογένειας ήρθε στο Σουφλί για να επιβεβαιώσει την ετυμολογία του οικογενειακού επωνύμου τους⁹.

Οι γενάρχες της οικογένειας Τζιβρέ είχαν έρθει

από την Αδριανούπολη στο Διδυμότειχο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Οι ρίζες τους στη Θράκη χάνονται στο βάθος του χρόνου. Στα επόμενα χρόνια και μέχρι το Β' Παγκόσμιο πόλεμο οι Τζιβρέ έπαιζαν πρωτεύοντα ρόλο στη διοίκηση της Ισραηλιτικής Κοινότητας του Διδυμοτείχου, ο πρόεδρος της οποίας ήταν συνήθως ο γηραιότερος της οικογένειας¹⁰.

Η οικογένεια Τζιβρέ αρχικά ασχολήθηκε με το εμπόριο κουκουλιών. Κάνοντας το επιχειρηματικό άλμα, πρόσθεσε στο εργοστάσιο 54 χειροκίνητες λεκάνες, ενώ ως τα 1923 συνέχισε το εμπόριο κουκουλιών. Στην ακμή του το εργοστάσιο απασχολούσε 500 περίπου άτομα, από τα οποία οι 470 ήταν γυναίκες.

Οι συνθήκες εργασίας ήταν σκληρές, δέκα ώρες ημερησίως και το Σάββατο οκτώ. Το μεροκάματο για τις γυναίκες ήταν 18-35 δραχμές, «ανάλογως της ηλικίας και της πείρας εκάστης εργάτριας» και για τους άνδρες 40-50 δραχμές¹¹. Συνέπεια της ανθυγιεινής εργασίας και των άσχημων συνθηκών ζωής στο Σουφλί της εποχής εκείνης, παρουσιάστηκε μεγάλο ποσοστό φυματίωσης – της μάστιγας της εποχής – ανάμεσα στις εργάτριες, που στην πλειοψηφία τους ήταν νεαρές κοπέλες 11-16 ετών¹².

Σταδιακά οι Τζιβρέ ανέρχονται οικονομικά και μεσουραρούν. Νοικιάζουν το μεταξουργείο των Πάππο και Αζαριά, στα 1927 θέτουν σε λειτουργία το πρώτο υφαντήριο με 16 ιστούς, στους οποίους στη συνέχεια προσθέτουν άλλους 8, ενώ στα 1930 εκμισθώνουν και το μεταξουργείο του Π. Χατζησάββα, ώστε εφεξής όλος ο κλάδος της μεταξουργίας στο Σουφλί ελέγχεται από την οικογένεια Τζιβρέ¹³. Την περίοδο αυτή τα μεταξωτά υφάσματα των Τζιβρέ καλύπτουν τις αγορές των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης, ενώ ένα μέρος προορίζεται για τη Λυών της Γαλλίας¹⁴.

Το 1933 οι Τζιβρέ μετέτρεψαν την εταιρική μορφή της εταιρείας τους από Ομόρρυθμη σε Ανώνυμη εταιρεία, με την επωνυμία η «Ευτέρπη». Η εταιρική αυτή αλλαγή, αυτονόητο δικαίωμα κάθε επιχειρηματία σε μια ελεύθερη και ανοιχτή οικονομία, προκάλεσε εντούτοις αναταραχή στην περιοχή. Το χειρότερο απ' όλα ήταν πως σε ένα ξέσπασμα λαϊκισμού, ο Δήμος Σουφλίου - με υποκρυπτόμενη ιδιο-

τέλεια, καθώς τα έσοδά του από το δημοτικό φόρο κουκουλιών και την ενοικίαση υποστέγων ήταν σημαντικά - κατηγόρησε τους Τζιβρέ πως επιχειρούν να αντικαταστήσουν την τοπική παραγωγή κουκουλιών με εισαγόμενα, με στόχο την πτώση των τιμών¹⁵.

Τα οικονομικά δεδομένα του Σουφλίου της εποχής ήταν εκείνα που οδήγησαν στα αδιέξοδα. Η αγροτική και ανταλλακτική οικονομία εκχρηματίστηκε με ταχείς ρυθμούς, χωρίς να μπορέσουν να προσαρμοστούν οι παραγωγοί σηροτρόφοι. Αποτέλεσμα, η άνθιση της τοκογλυφίας από τους εμπόρους κουκουλιών και τους μπακάληδες - ενώ συχνά και τις δυο ιδιότητες κατείχε το ίδιο πρόσωπο. Όμως κανένας Εβραίος δεν συμμετείχε στις διαδικασίες αυτές, αφού άλλωστε οι σωζόμενες καταγραφές αναφέρουν μονάχα έναν Εβραίο παντοπώλη επί συνόλου εξήντα, ενώ εκ των ελάχιστων Εβραίων έμπορων κουκουλιών, μάλλον κανείς δεν δραστηριοποιείτο τη δεκαετία του 1930...

Σύγκρουση συμφερόντων, σηματοδότης εργατικών κινητοποιήσεων ή και άρνηση αποδοχής της νέας οικονομικής πραγματικότητας, ή πρόωρος οικονομικός αντισημιτισμός; Το βέβαιο είναι πως οι εξελίξεις στη μεταξουργία των Τζιβρέ σημάδεψαν ολόκληρη τη δεκαετία του 1930 και καταγράφηκαν στην εργατική ιστορία της χώρας, αποτελώντας ίσως το προοίμιο των όσων συνέβησαν στον Έβρο τη δεκαετία του 1940¹⁶. Γεγονός είναι πάντως ότι στις 22-3-1933 κηρύσσεται απεργία, με μισθολογικά και εργασιακά αιτήματα, που διήρκεσε επί 4 μέρες, χωρίς επιτυχία. Απεργία σηροτρόφων και μεταξουργιών έγινε και στις αρχές Ιουλίου 1936, με μεγαλύτερη επιτυχία, οπότε οι απεργοί κατέλυσαν τις αρχές του Σουφλίου επί μία εβδομάδα...

Στην κοσμοχαλασιά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τα εργοστάσια των Τζιβρέ βεβαίως κλείνουν. Οι γερμανοί κατακτητές μεθοδικά κατέστρεψαν το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας της χώρας, με προαποφασισμένο στόχο τη διάλυση της ελληνικής οικονομίας. Και βεβαίως η εβραϊκή καταγωγή της οικογένειας Τζιβρέ¹⁷ αποτελούσε κάρφο στα διεστραμμένα τους οράματα. Αποτέλεσμα ήταν πως, μετά τη διακοπή λειτουργίας του στα 1941, οι

Οικία και κουκούλόσπιτο Ελιέζερ Τζιβρέ στο Διδυμότειχο

γερμανοί κατάσχεσαν και ιδιοποιήθηκαν τις πρώτες ύλες και τα προϊόντα μεταξιού που βρήκαν στο εργοστάσιο¹⁸.

Το μεταξουργείο των Τζιβρέ ξανάνοιξε μετά τον Εμφύλιο. Το 1949, οι Τζιβρέ, που επιβίωσαν του Ολοκαυτώματος, αναμίσθωσαν το μεταξουργείο Χατζησάββα και συνέχισαν τη λειτουργία του μέχρι τα 1963, οπότε τα οικονομικά δεδομένα είχαν αλλάξει και ο κόσμος όδευε σε μια νέα εποχή, όπου τα συνθετικά προϊόντα έμελλε να επικρατήσουν...

Η οικογένεια Τζιβρέ διέθετε παράλληλα στην Αθήνα¹⁹ μια μονάδα παραγωγής και βαφής μεταξωτών υφασμάτων, που τροφοδοτούσε όλη την ελληνική αγορά και κυρίως τους μόδιστρους υψηλής ραπτικής. Πρόκειται για την Υφαντουργία Νίκαιας Α.Ε.²⁰, που έφτασε μέχρι τις μέρες μας.

Λογοτεχνική αναπαράσταση

Τα γεγονότα της δεκαετίας του 1930 στο μεταξουργείο των Τζιβρέ και οι εργατικές κινητοποιήσεις στο Σουφλί απετέλεσαν το έναυσμα για τη συγγραφή του μυθιστορήματος της Διδώς Σωτηρίου «*Τα παιδιά του Σπάρτακου*». Το μυθιστόρημα παρέμενε επί δεκαετίες ανολοκλήρωτο

και ανέκδοτο. Είδε το φως της δημοσιότητας μετά το θάνατο της συγγραφέως.

Στο έργο της Σωτηρίου δεν κατονομάζονται ευθέως οι Τζιβρέ, ούτε διαπνέεται αυτό από αντισημιτισμό. Η Σωτηρίου, ταγμένη στην Αριστερά, παλεύει με τη γραφή της για το δίκιο των εργαζομένων ενάντια στο κεφάλαιο, που αντιπροσώπευαν οι Τζιβρέ και σε αυτό το πνεύμα γράφει το μυθιστόρημά της.

Υπάρχουν περιορισμένες αναφορές που φανερώνουν την εβραϊκή ταυτότητα των εργοστασιαρχών. Το εργοστάσιο αναφέρεται ως το μεταξουργείο του Χακίμη²¹. Στις σημειώσεις της, που παρατίθενται ως παράρτημα στην έκδοση, αναφέρεται σε περιστατικό κατάχρησης του εργοδοτικού δικαιώματος, όπως της το διηγήθηκε παλιά εργάτρια του μεταξουργείου: «*Ερχεται ο Μουσιού Χαϊμ, μ' αρπάει, βουτάει τα ζεματιστά, μου τα φέρνει στο λαιμό, έτρεχε ζεματιστό*»²². Ενώ τέλος, πάλι στις σημειώσεις της, καταγράφει απόσπασμα από πανελληνίως γνωστό έμμετρο κείμενο με αναφανδόν θρησκευτικό αντισημιτισμό: «*Σήμερα μαύρος ουρανός Σήμερα μαύρη μέρα Σήμερα έβαλαν βουλή οι άνομοι Εβραίοι*»²³.

Εβραίοι επαγγελματίες

Οι επαγγελματίες Οδηγοί, εγχειρίδια που απευθύνονταν στον εμπορικό κόσμο αλλά και στο κοινό, με πλήθος πληροφοριών για κάθε τόπο και καταχωρήσεις των επαγγελματιών του, είναι μια θαυμάσια πηγή πληροφόρησης για την εμπορική και επαγγελματοβιοτεχνική κίνηση κάθε περιοχής. Σε μια εποχή που οι μετακινήσεις ήταν δύσκολες, οι αποστάσεις δυσθεώρητες και η πληροφόρηση δυσχερής, οι επαγγελματίες οδηγοί, δυσεύρετοι σήμερα, ήταν χρηστικά εργαλεία απαραίτητα τόσο για τους μικρούς, όσο και για τους μεγάλους επαγγελματίες.

Αρχαιότερος ίσως από αυτούς τους Οδηγούς ήταν ο *“Annuaire Oriental de Commerce”*, που εξέδιδαν στην Κωνσταντινούπολη οι αδελφοί Cervati σε ετήσια βάση επί πολλές δεκαετίες²⁴. Στην έκδοση του 1904, εποχή ακμής για το Σουφλί, καταχωρούνται ο Μποχώρ Μεχουλάμ²⁵ ως μεταξουργός και δερματοποιός, ενώ επίσης δερματοποιός είναι ο Χαΐμ Δανόν²⁶.

Σ’ έναν άλλο από αυτούς τους Οδηγούς²⁷, διαβάζουμε μια σειρά εβραϊκών ονομάτων που αφορούσαν σε επαγγελματίες που δραστηριοποιούνταν στο Σουφλί στα 1908. Ειδικότερα, στον κλάδο των ασφαλειών, όπου παραδοσιακά δραστηριοποιούνταν Ισραηλίτες, καταχωρούνται οι Δ. Μεντουλάμ, αντιπρόσωπος της *“Western”* και ο Μεσχόρ Μεντουλάμ της *“Union of London & Paris”*. Ως σαράφηδες, αργυραμοιβοί δηλαδή – επάγγελμα που επίσης παραδοσιακά εξασκούσαν οι Εβραίοι – διαβάζουμε τους Μ. Αντάτο²⁸, Μ. Μεχουλάμ και Μ. Ντανόν. Κουκουλέμποροι ήταν ο Π. Μεχουλάμ και φυσικά οι αδελφοί Αζαριά, οι οποίοι καταχωρούνται και ως ιδιοκτήτες νηματοργίας μετάξης. Στο χώρο των υφασμάτων συναντάμε επίσης τον εισαγωγέα κουκουλόσπορων Ιωσήφ Μουσάμ και στον κλάδο «Μαλλιά – έρια» τους Μεσχόρ Μεχουλάμ και Χ. Ντανόν, ενώ τέλος έμπορος τυροκομικών είναι ο Μπ. Ντανόν.

Ο σημαντικότερος από τους ελληνικούς Οδηγούς ήταν εκείνος που εξέδιδε επί μισό περίπου αιώνα ο Νικόλαος Ιγγλέσης. Στην έκδοση του 1910-1911²⁹ ως αργυραμοιβοί οι Β. Αντάττο, Δ. Μεχουλάμ και Ε. Ντανόν, ο Μποχώρ Μεχουλάμ είναι αντιπρόσωπος της *“Union de Paris”*, ενώ στο εμπό-

ριο τυροκομικών αναφέρονται τα ονόματα Ντανόν και Μπ. Μεχουλάμ. Τέλος, εξαγωγέας αυγών είναι ο Η. Ντανόν.

Στην έκδοση του 1925-26³⁰, αναφέρονται στον κλάδο των εισαγωγών αποικιακών προϊόντων ο Χαΐμ Τζιβρέ και ο Μποχώρ Τζιβρέ, στα «αργυραμοιβεία» οι Γιουσέφ Αλκαμπέ³¹, Μωής Λόϊα³², Εγδρέ Μποχ³³, στα «παντοπωλεία» ο Μωής Ναούμ³⁴, ενώ στα «δέρματα» ο Χαΐμ Δανόν. Στους παραγωγούς και εξαγωγείς κουκουλιών συναντάμε τον Μποχώρ Δανέτ, ενώ μεταξοβιομήχανοι είναι βεβαίως ο Χαΐμ Πάπο και ο Σαμουήλ Πάπο, για τον οποίο γίνεται μνεία και στα «μεταξουργεία – κλωστήρια» (εργοστ. ατμοκιν. παραγ. εξαγωγείς) αναφέρεται ότι έχει 160 κλωστήρια. Τέλος, στο Σουφλί των χρόνων εκείνων δραστηριοποιούνταν και οι έμποροι ψιλικών Ε. Δεκαλής³⁵, Χαΐμ Εσκιναζή³⁶, Γιουσέφ Μαγγρίσο³⁷, Νισίμ Χαλφόν³⁸ και Δαβίδ Πεχές³⁹.

Ο Ιγγλέσης συνέχισε να εκδίδει τους Οδηγούς του και τα μεταπολεμικά χρόνια. Σε έναν από αυτούς - του 1950⁴⁰ - διαβάζουμε για το Σουφλί στον κλάδο «Μεταξοϋφαντήρια» πως λειτουργεί η Μεταξουργία Τζιβρέ, παράλληλα με αυτές των Γαβριηλίδη-Τσιακίρη, Ντόνα και Μέρμηγκα και Π. Χατζησάββα. Στο γειτονικό Διδυμότειχο λειτουργούν επίσης οι επιχειρήσεις εξαγωγής κουκουλιών των Μποχώρ Ραφαήλ Γιουδά, Αλμπέρ Τολέδο και Ιωσήφ Ταραμπουλούς, καθώς και το κατάστημα υφασμάτων του Δαβίδ Μ. Τζιβρέ και εσφαλμένα ως ξένο σχολείο αναφέρεται το Ισραηλιτικό – που βεβαίως δεν ξαναλειτούργησε μεταπολεμικά, ενώ στη Νέα Ορεστιάδα αναγράφεται ο Χαΐμ Κάλβο στα «Ποτά-Οινοπνευματώδη», γράφοντας τον τραγικό επίλογο της χιλιόχρονης παρουσίας των Εβραίων στον Έβρο...

Ισραηλιτική Κοινότητα Σουφλίου

Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, για να σχηματιστεί σε μια πόλη Ισραηλιτική Κοινότητα υπό το θεσμό του Νομικού Προσώπου Δημοσίου Δικαίου, θα πρέπει να κατοικούν εκεί είκοσι τουλάχιστον εβραϊκές οικογένειες. Με αυτή την έννοια, στο Σουφλί δεν υπήρξε ποτέ Ισραηλιτική Κοινότητα. Άλλωστε, η ύπαρξη μιας τέτοιας Κοινότητας θα συνοδευόταν από τη λειτουργία Συ-

Το δάπεδο της Συναγωγής Διδυμοτείχου

ναγωγής και κοιμητηρίου και πιθανότατα τα χρόνια εκείνα και ενός εβραϊκού σχολείου. Όλα αυτά δεν υπήρχαν στο Σουφλί. Ο εβραϊκός του πληθυσμός – η Ισραηλιτική Κοινότητα με την ουσιαστική, την ανθρώπινη υπόσταση - ήταν μερικές δεκάδες άτομα. Στις διαθέσιμες στατιστικές φαίνεται ότι στα 1904 κατοικούσαν στο Σουφλί 25 Εβραίοι, στα 1928 ήταν 37⁴¹, ενώ λίγο πριν το Διωγμό, στα 1940, ο αριθμός τους είχε ανέλθει σε 40⁴². Άλλη στατιστική του 1906, του *Bulletin d' Orient*, αναφέρει 20 Ιουδαίους στον Καζά Σουφλίου, ανάμεσα σε 17.880 Έλληνες, 32.140 Τούρκους, 5.380 Βούλγαρους και 30 Αρμένιους⁴³.

Ασφαλώς στις μεγάλες γιορτές ανέβαιναν στο γειτονικό Διδυμότειχο, όπου άλλωστε όλοι τους σχεδόν είχαν συγγενείς. Στο Διδυμότειχο ακόμη υπήρχε Ισραηλιτικό νεκροταφείο, ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες των Σουφλιωτών Εβραίων. Τα παιδιά τους φοιτούσαν στα δημόσια σχολεία του Σουφλίου, ενώ το πιθανότερο είναι πως τα βράδια της Παρασκευής και τα πρωινά του Σαββάτου θα συγκεντρώνονταν να προσευχηθούν σε κάποιο

σπίτι, πρακτική συνηθισμένη στις πόλεις όπου δεν υπήρχε οργανωμένη Ισραηλιτική Κοινότητα.

Ολοκαύτωμα

Ός προς τη γερμανική κατοχή, φαίνεται ότι οι κάτοικοι του Σουφλίου υποδέχτηκαν τους γερμανούς κατακτητές με πανηγυρισμούς και ζητωκραυγές⁴⁴ – προφανώς επειδή τους προτιμούσαν από τους Βούλγαρους, που κατέλαβαν την υπόλοιπη Θράκη και Ανατολική Μακεδονία, δηλώνοντάς την και εξανδραποδίζοντας τους κατοίκους της και από την προγενέστερη έλευση των οποίων στην περιοχή είχαν πικρή πείρα και αναμνήσεις...

Οι αφηγήσεις ειδικά για το Σουφλί την περίοδο της γερμανικής κατοχής⁴⁵, αναφέρονται σε φιλέλληνα Γερμανό διοικητή, τον ίλαρχο Φον Κλάϊστ, «ο οποίος δε δημιούργησε ιδιαίτερα προβλήματα στους Σουφλιώτες»⁴⁶. Επιπλέον, η παρουσία των γερμανών στο Σουφλί ήταν χαλαρή⁴⁷. Σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι «Σ' όλο το διάστημα της Γερμανικής κατοχής στο Σουφλί δεν υπήρχαν παρά μονά-

χα ένα επιλοχίας Γερμανός ως Φρούραρχος και ένας στρατιώτης ως βοηθός του».⁴⁸ Άλλωστε, οι γερμανοί δεν εφάρμοσαν τους ρατσιστικούς νόμους σε βάρος των Ελλήνων Εβραίων των επαρχιακών πόλεων και η ζωή τους μέχρι τη σύλληψή τους ήταν περίπου φυσιολογική, όπως και των υπολοίπων Ελλήνων συμπολιτών τους⁴⁹. «Αποκοιμισμένοι» από τη γερμανική τακτική, ζούσαν μέσα στις αυταπάτες τους, ενώ το τέλος τους εξυφαινόταν από τους γερμανούς. Διότι, η μοίρα των Εβραίων της πόλης ήταν προδιαγεγραμμένη, καθώς οι Τεύτονες είχαν σχεδιάσει μεθοδικά την εξόντωση του Εβραϊκού λαού. Και ο «φιλέλληνας» Φον Κλάϊστ δε φαίνεται να αντέδρασε στην εκτόπιση των Σουφλιωτών Εβραίων, ενώ η μικρή γερμανική δύναμη ήταν ασφαλώς αρκετή για τη σύλληψη των Σουφλιωτών Εβραίων.

Η μοίρα των Σουφλιωτών Εβραίων είναι όμοια με εκείνη των Εβραίων του Διδυμοτείχου και της Νέας Ορεστιάδας. Οι κάτοικοι των τριών αυτών πόλεων του Έβρου, της ζώνης δηλαδή που βρισκόταν υπό γερμανική κατοχή - το «Προτεκτοράτο του Έβρου» - είχαν κοινή μοίρα με τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης και των γύρω από αυτήν πόλεων που τελούσαν υπό γερμανική κατοχή. Οδηγήθηκαν στο Μπίρκεναου, όπου εξοντώθηκαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία.

Μάιος του 1943. Η αρχή του τέλους. 3 Μαΐου 1943 φτάνει στο Διδυμοτείχο η επιτροπή εβραϊκών υποθέσεων με την εντολή σύλληψης των Ελλήνων Εβραίων της περιοχής και μεταφοράς τους στη Θεσσαλονίκη. Την επομένη, όλοι οι άνω των 16 ετών άρρενες Εβραίοι του Διδυμοτείχου ειδοποιούνται να προσέλθουν στη Συναγωγή της πόλης, όπου φυλακίζονται προσωρινά. Μετ' ολίγον συγκεντρώνονται εκεί οι γυναίκες και τα παιδιά τους. Το απόγευμα της 4^{ης} Μαΐου μεταφέρονται με αυτοκίνητα οι Ορεστιάδιτες Εβραίοι, που εγκλείονται επίσης στη Συναγωγή του Διδυμοτείχου. Οι χριστιανοί της Θράκης, πολίτες και ηγεσία, στέκονται αλληλέγγυοι στους Εβραίους αδελφούς τους, χωρίς φυσικά να μπορούν να τους προσφέρουν ουσιαστική βοήθεια⁵⁰.

Την 8^η Μαΐου 1943⁵¹, στις 11 το πρωί μια μακρά φάλαγγα ξεκινά από το κέντρο του Διδυμοτείχου, όπου βρισκόταν η Συναγωγή με κατεύθυνση το σιδηροδρομικό σταθμό. Οι γερμανοί έχουν προετοι-

μάσει ειδική αμαξοστοιχία για τη μεταφορά τους. Οι όμηροι στοιβάζονται 70-80 άτομα σε βαγόνια, που υπό κανονικές συνθήκες μετέφεραν ζώα που εμπορεύονται, τα οποία αμέσως κλείνονται ερμητικά.

Η αμαξοστοιχία φτάνει στη Θεσσαλονίκη το πρωί της Κυριακής 9^{ης} Μαΐου 1943. Ύστερα από σύντομη παραμονή στο γκέτο του Συνοικισμού Χίρς, την επομένη, 10^η Μαΐου, φορτώνονται εκ νέου σε εμπορικά βαγόνια με προορισμό την Πολωνία. Πρόκειται για τη 17^η αποστολή, που έχει συμπληρωθεί με Θεσσαλονικείς Έλληνες Εβραίους, καθώς και Έλληνες Εβραίους από τη Φλώρινα και τη Βέροια. Αποτελείται από 4500 άτομα περίπου και είναι η μεγαλύτερη αποστολή Ελλήνων Εβραίων ομήρων⁵².

Στις 16 Μαΐου 1943 η αποστολή που περιλαμβάνει τους Έλληνες Εβραίους της Θράκης φτάνει στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου. Αμέσως μετά την άφιξή τους στο στρατόπεδο του θανάτου, γίνεται διαλογή, κατά την οποία μόνον οι νέοι και υγιείς άνδρες και γυναίκες χωρίς παιδιά εισέρχονται στο στρατόπεδο για καταναγκαστικά έργα, ενώ οι υπόλοιποι, τα ¾ περίπου του συνόλου, οδηγούνται στους θαλάμους αερίων όπου θανατώνονται και στη συνέχεια τα πτώματά τους αποτεφρώνονται στα κρεματόρια. Συγκεκριμένα, στην αρχική επιλογή εισέρχονται στο στρατόπεδο 466 άνδρες, που παίρνουν τους αριθμούς 121910-122375 και διακόσιες έντεκα γυναίκες, που παίρνουν τους αριθμούς 44934-45144. Οι υπόλοιποι 3.823 οδηγούνται κατ' ευθείαν στους θαλάμους αερίων⁵³.

Αλλά και από τους λίγους που επέζησαν προσωρινά, σταδιακά η πλειοψηφία θα εξοντωθεί από τους γερμανούς, καθώς οι οικτρές συνθήκες ζωής και η κακομεταχείριση θα εξαντλήσουν τους περισσότερους και δε θα αποτελούν πια εργατική δύναμη χρήσιμη για τη ναζιστική μηχανή...

Οι μαρτυρίες δεν αναφέρονται ευθέως στους Εβραίους του Σουφλίου⁵⁴. Δεν μας λένε εάν, αφού συνελήφθησαν, οδηγήθηκαν πρώτα στο Διδυμοτείχο με φορτηγά⁵⁵, ή εάν επιβιβάστηκαν στο τρένο στο σταθμό του Σουφλίου. Το βέβαιον είναι όμως ότι 32 Σουφλιώτες Έλληνες Εβραίοι οδηγήθηκαν με την ίδια αποστολή - τη 17^η αποστολή από τη Θεσσαλονίκη - στο στρατόπεδο του θανάτου του Μπίρκεναου. Από τα στρατόπεδα του θανάτου θα

επιβιώσουν περίπου 20 άτομα από τις Ισραηλιτικές Κοινότητες του Έβρου, το Διδυμότειχο και τη Νέα Ορεστιάδα, χωρίς να διευκρινίζεται αν κάποιος από αυτούς καταγόταν από το Σουφλί...

Υπάρχει μια διχογνωμία σχετικά με την ημερομηνία σύλληψης των Εβραίων του Έβρου. Η Κ. Φλέμινγκ σημειώνει – εντελώς εσφαλμένα – πως η σύλληψη των Εβραίων του Έβρου – Διδυμοτείχου, Ορεστιάδας και Σουφλίου – έγινε στις 3-4 Μαρτίου 1943 και μεταφέρθηκαν στο σιδηροδρομικό σταθμό της Αλεξανδρούπολης, όπου εκεί επιβιβάστηκαν στο τρένο⁵⁶. Πιθανόν αυτό να οφείλεται στις μαρτυρίες των Δημοσιανών Εβραίων Νισήμ Αλκαλάι και Νισσήμ Μπεχάρ⁵⁷. Οι ημερομηνίες όμως δεν συμπίπτουν, καθώς η πρώτη αποστολή ομήρων έφυγε από τη Θεσσαλονίκη στις 15 Μαρτίου 1943 και περιλάμβανε μόνο Θεσσαλονικείς Εβραίους. Εξάλλου, το κείμενο του Ναχόν γράφτηκε και δημοσιεύτηκε αμέσως μετά την απελευθέρωσή του το 1945, ενώ οι υπόλοιπες μαρτυρίες συγκεντρώθηκαν στα 1959. Το Μάιο του 1943, ως χρονολογία σύλληψης των Εβραίων του Έβρου επιβεβαιώνει και η μαρτυρία των επίσης Δημοσιανών Ισαάκ Εσκεναζή⁵⁸, και Κολόμπας Αλκαμπές – Τζιβρέ⁵⁹. Τέλος – και σημαντικότερο – οι αριθμοί διάστιξης (τατουάζ) του Μάρκου Ναχόν και του γιου του Χαΐμ Ναχόν, όπως και οι αριθμοί διάστιξης των τριών αδελφών Σουλτάνας, Κολόμπας και Τζούλιας Αλκαμπές συμπίπτουν με αυτούς των εισερχομένων στο στρατόπεδο του Άουσβιτς-Μπίρκεναου με τη 17^η αποστολή...

Μαρτυρολόγιο

Οι ελληνικές πηγές δεν αναγράφουν τα ονόματα των 32 Σουφλιωτών Εβραίων που συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στο Μπίρκεναου. Οι σχετικές καταστάσεις⁶⁰ αναφέρουν τα ονόματα των Εβραίων του Διδυμοτείχου και της Νέας Ορεστιάδας, όπου είναι πιθανόν να περιλαμβάνονται και οι Σουφλιώτες Εβραίοι, ως μέλη των Κοινοτήτων αυτών, αφού άλλωστε, όπως σημειώθηκε παραπάνω, στο Σουφλί δεν λειτουργούσε τακτική Ισραηλιτική Κοινότητα.

Εντούτοις, στη βάση δεδομένων του ιδρύματος Yad Vashem⁶¹, έχουν καταχωρηθεί κάποια ονόματα Σουφλιωτών Εβραίων. Επειδή η καταχώρηση έχει

γίνει από συγγενικά τους πρόσωπα, που διασώθηκαν από το Διωγμό, αναπόφευκτα στηρίχτηκε στην προσωπική μνήμη, χωρίς έγγραφα, όπως ληξιαρχικές πράξεις γέννησης κλπ, με συνέπεια τις ελλείψεις και τις ανακρίβειες στα στοιχεία. Είναι όμως η μόνη πηγή πληροφόρησης και για το λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμη η παράθεσή τους, ως επιβεβλημένος επίλογος μιας πολύ πονεμένης ιστορίας.

1. **Χαλφόν⁶² Γιοσέφ-Πέπο** του Νισσίμ, άγαμος, γεννημένος στο Σουφλί το 1923.
2. **Χαλφόν Νισσίμ** του Γιοσέφ και της Έστερ, έγγαμος. Έμπορος, γεννημένος στο Σουφλί το 1890.
3. **Χαλφόν Πέπο-Χαΐμ** του Νισσίμ. 11 ετών.
4. **Χαλφόν Έστερ** του Νισσίμ, 6 ετών, γεννημένη στο Σουφλί.
5. **Χαλφόν Έστερ** του Νισσίμ και της Έστερ. 7 ετών, γεννημένη στο Σουφλί. Μαθήτρια. Πιθανόν να πρόκειται για διπλοεγγραφή. Το επώνυμό της αποδίδεται ως Khalfon, ενώ των ανωτέρω 1-4 ως Halfon.
6. **Χαλφόν Χαΐμ** του Νισσίμ και της Έστερ. 9 ετών, γεννημένος στο Σουφλί. Μαθητής.
7. **Χαλφόν Πέπο** του Νισσίμ και της Έστερ. 11 ετών, γεννημένος στο Σουφλί. Μαθητής. Πιθανόν να πρόκειται για διπλοεγγραφή. Το επώνυμο του αποδίδεται ως Khalfon, ενώ των ανωτέρω 1-4 ως Halfon.
8. **Χαλφόν Έστερ**, σύζυγος Νισσίμ, γεννημένη στο Σουφλί.
9. **Ναχόν⁶³ Άλμπερτ**. Καταγραφή από το συγγενή του Μαρσέλ Σουσάν.
10. **Ναχόν Εστρέλλα-Ντιάνα** του Άλμπερτ και της Λούνας, γεννημένη στο Σουφλί.
11. **Ναχόν Λούνα-Φανή**, σύζυγος Άλμπερτ, γεννημένη στην Αδριανούπολη το 1898, κόρη της Σάρας.
12. **Καμχί⁶⁴ Ζιμπούλ-Ζέλντα** του Μορδεχάι και της Μάλκας, σύζυγος Γιοσέφ. Γεννημένη στο Διδυμότειχο το 1915. Οικιακά. Η πληροφορία στηρίχτηκε στο συγγενή της, επιζήσαντα του Ολοκαυτώματος, Yosef Aharon.
13. **Καμχί Σάρα** του Γιοσέφ και της Ζιμπούλ, 5 ετών, γεννημένη στο Σουφλί.
14. **Καμχί Μάλκα** του Γιοσέφ και της Ζιμπούλ, 3 ετών, γεννημένη στο Σουφλί.

Βιβλιογραφία

- Βαφείδης Ν., Αρχιμ., «Συμβολή εις την ιστορίαν του Σουφλίου. Φάκελος Βιβλιοθήκης Βουλής 434», *Αρχαίον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, τ. 31^{ος}, Αθήνα 1965.
- Βιβλίο Μνήμης*, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος, Αθήνα 1979.
- Γκαγκούλια Παναγιώτα, «Η αρχιτεκτονική και πολεοδομική οργάνωση του χώρου στο Σουφλί και η σηροτροφία», στο *Η σηροτροφία στο Σουφλί*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1992.
- Δανή Ρούλα, «Οι συμπολίτες Εβραίοι της Αλεξανδρούπολης», *Ο Φάρος της Αλεξανδρούπολης*, τ. 36, Αθήνα, Οκτ.-Δεκ. 2010, σελ. 37-40.
- ΕΣΥΕ, *Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, Εν Αθήναις 1935.
- Θράκη* (Συλλογικό έργο), Γ.Γ. Περιφέρειας Ανατ. Μακεδονίας – Θράκης, Κομοτηνή 1994.
- Ιγγλέσης Νικόλαος Ι., *Οδηγός της Ελλάδος*, Έτος Ι', Αθήναι 1926.
- Ιγγλέσης Νικόλαος Ι., *Οδηγός της Ελλάδος*, Περίοδος Γ', τεύχος Β', Αριθμός 16, Αθήναι 1949.
- Κούκος Μόσχος, *Στα βήματα του Ορφέα*, Αλεξανδρούπολη 1991.
- Κούνιο-Αμαρίλιο Έρικα και Αλμπέρτος Ναρ, *Προφορικές μαρτυρίες των Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα*, Επιμέλεια-Επίμετρο Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, Ίδρυμα Έτς Αχαΐμ –Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998.
- Κυρκούδης Θεόδωρος, «Οδηγός της Ελλάδος 1910-1911...» *Ο Φάρος της Αλεξανδρούπολης*, τ. 35, Αθήνα Ιουλ.-Σεπτ. 2010, σελ. 11-16.
- Μόλχο Μικαέλ και Ιωσήφ Νεχαμά, *In Memoriam. Αφιέρωμα εις την Μνήμην των Ισραηλιτών θυμάτων του Ναζισμού εν Ελλάδι*, Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1976.
- Μωυσής Ασέρ, *Η ονοματολογία των Εβραίων της Ελλάδος*, Αθήναι 1973.
- Νόβιτς Μίριαμ, *Το πέρασμα των βαρβάρων. Συμβολή στην ιστορία του Εκτοπισμού και της Αντίστασης των Ελλήνων Εβραίων*, Μετάφραση Γιώργος Ζωγραφάκης, Σύνδεσμος Φιλίας Ελλάς-Ισραήλ, Αθήνα 1985.
- Παπαστρατής Θρασύβουλος Ορ., «Εβραίοι στο Σουφλί», *Χρονικά Κ.Ι.Σ.*, τ. 154, σελ., Αθήνα Μαρτ.-Απρ. 1998.
- Παπαστρατής Θρασύβουλος Ορ., *Οι εβραίοι του Διδυμοτείχου*, Τσουκάτου, Αθήνα 5761-2001.
- Πατέλης Μιχάλης Ε., *Σουφλί. Οδοιπορικό στο χτες*, Σουφλί 1994.
- Πατέλης Μιχάλης, *Σουφλίου Εγκώμιον*, ΠΑ.ΚΕ.ΘΡΑ., Ξάνθη 2000.
- Ρηγίνος Μιχάλης, «Η οικονομική ιστορία του μεταξίου», στο *Η σηροτροφία στο Σουφλί*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1992.
- Σαλαμπάση Άντζη, «Τα υφασματάδικα έχουν ζωή», «Κ» - *Η Καθημερινή*, τεύχος 394, Αθήνα 19-12-2010, σελ. 62-68.
- Σεϊτανίδης Δημήτριος, «Το Σουφλί και η ιστορία του από το 1910 μέχρι το 1950», *Αρχαίον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, τ. 24^{ος}, Αθήνα 1959.
- Σωτηρίου Διδώ, *Τα παιδιά του Σπάρτακου*, Πρόλογος-επιμέλεια Έρη Σταυροπούλου, Κέδρος, Αθήνα 2011.
- Τράντα Αλεξάνδρα, *Μουσείο Μετάξης*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2012.
- Φλάσερ Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τόμος Β, Παπαζήσης, Αθήνα 1995.
- Φρεζής Ραφαήλ, «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Νέας Ορεστιάδας», *Χρονικά Κ.Ι.Σ.Ε.*, τ. 171, Αθήνα Ιαν.-Φεβρ. 2001, σελ. 12-19.
- Φυλλαρίδης Ζήσης, *Μνήμες Σουφλίου*, Νομαρχιακό Διαμέρισμα Έβρου, Αλεξανδρούπολη 2010.
- Χατζηναστασίου Τάσος, «Ο ΕΛΑΣ, ο ξένος παράγοντας και η τοπική κοινωνία στη γερμανοκρατούμενη ζώνη του Έβρου», *Κλειώ*, τ. 3, Θεσσαλονίκη, Καλοκαίρι 2006.
- Benbassa Esther και Aron Rodrigue, *Sephardi Jewry, A History of the Judeo-Spanish Community, 14th-20th Centuries*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 2000.
- Berber Engin, “Yunanca bir kaynaktan Balkan Savaşları Öncesinde Makedonya ve Trakya”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 7 (Güz 2005).
- Bowman Steven B., *The Agony of Greek Jews, 1940-1945*, Stanford University Press, Stanford, California 2009.
- Fleming K.E., *Greece. A Jewish History*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 2009.
- Matsas Michael, *The Illusion of Safety. The Story of the Greek Jews During the Second World War*, Pella Publications, New York 1997.
- Nachon Marco, *Birkenau, The Camp of Death*, The University of Alabama Press, Tuscalosa 1989.
- Plaut Joshua Eli, *Greek Jewry in the Twentieth Century, 1913-1983. Patterns of Jewish Survival in the Greek Provinces before and after the Holocaust*, Associated University Presses, Cranbury, NJ 1996.
- Rodrigue Aron, *Jews and Muslims. Images of Sephardi and Eastern Jewries in Modern Times*, University of Washington Press, Seattle and London 2003.
- Rozen Minna, *A History of the Jewish Community of Istanbul: The Formative Years, 1453-1566*, Brill, Leiden 2010.

Υποσημειώσεις

1. Μιχάλης Ρηγίνος, «Η οικονομική ιστορία του μεταξίου», στο *Η σηροτροφία στο Σουφλί*, σελ. 18-24.
2. Μ. Ρηγίνος, ό.π., σελ. 32. Σήμερα, στη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα το πρόβλημα με τις πλημμύρες έρχεται και επανέρχεται συχνά, καθώς ανίκανες και αδιάφορες ηγεσίες ενός υπό παράλυση κράτους

έχουν εγκαταλείψει τη Θράκη...

3. E. Benbassa-A. Rodrifue, *Sephardi Jewry*, σελ. 39-42.
4. Ρούλα Δανή, «Οι συμπολίτες Εβραίοι της Αλεξανδρούπολης», *Ο Φάρος της Αλεξανδρούπολης*, τ. 36, Οκτ.-Δεκ. 2010, σελ. 37-40.
5. Δεν μπορούμε να πούμε με απόλυτη βεβαιότητα αν πρόκειται για τα ίδια πρόσωπα, για συγγενείς ή απλώς για συνωνυμία. Από το 1864 που ιδρύθηκαν οι πρώτες μονάδες των Αζαριά στην Αδριανούπολη, ως τα 1903 που ιδρύεται μεταξουργείο στο Σουφλί μεσολαβούν 40 χρόνια. Άλλωστε το επώνυμο Αζαριά είναι συνηθισμένο εβραϊκό επώνυμο, όπως επίσης και το Πάππο, ιδιαίτερα στη Θράκη και στην Κωνσταντινούπολη, έχοντας μάλιστα βυζαντινή προέλευση. Βλ. Aron Rodrigue, *Jews and Muslims*, σελ. 142. Πάντως στο Βιβλίο Μνήμης του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος ανάμεσα στα μέλη των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων Διδυμοτείχου και Νέας Ορεστιάδας δεν περιλαμβάνεται κανείς με τα δυο αυτά επώνυμα...
6. Παναγιώτα Γκαγκούλια, «Η αρχιτεκτονική και πολεοδομική οργάνωση του χώρου στο Σουφλί και η σηροτροφία», στο *Η σηροτροφία στο Σουφλί*, σελ. 122.
7. Μ. Ρηγίνος, ό.π., σελ. 36.
8. Το εργοστάσιο ιδρύθηκε στα 1909 από τους Ιταλούς αδελφούς Ceriano και διέθετε αρχικά 40 ατμοκίνητες λεκάνες. Αντιμετώπισε πιθανότατα οικονομικές συνέπειες από τον Ιταλοτουρκικό πόλεμο του 1911. Κατά τη Βουλγαρική Κατοχή της Θράκης από το 1913 και εξής, το εργοστάσιο παροπλίστηκε.
9. Το επώνυμο Τζιβρέ είναι τουρκικό ιδιωνυμικό, ετυμολογείται από τους τσεβρέδες, τα κεφαλομάντηλα δηλαδή, και απαντάται κατ' εξοχήν στη Θράκη. Βλ. Ασέρ Μωυσής, *Η ονοματολογία των Εβραίων της Ελλάδας*, σελ. 17 και 19.
10. Θρ. Παπαστρατής, *Οι Εβραίοι του Διδυμοτείχου*, σελ. 28-29.
11. Κ.Δ. Καραβίδας, Αγροτικά, Παπαζήσης, Αθήνα 1978, σελ. 324. Ο Καραβίδας σημειώνει ως προς το προσωπικό, ότι περιλάμβανε επίσης «3 επιστάτας, 1 τεχνίτην βαφέα, 1 τεχνίτην υφαντουργόν, 1 τεχνίτην σιδερωτήν».
12. Αλεξάνδρα Τράντα, *Μουσείο Μετάξης*, σελ. 51.
13. Μ. Ρηγίνος, ό.π., σελ. 40.
14. Ζ. Φυλλαρίδης, *Μνήμες Σουφλίου*, σελ. 29, όπου δημοσιεύεται και έντυπος κατάλογος τον οποίο είχαν εκδώσει οι Τζιβρέ με τους συνεργάτες τους στη Λυών.
15. Μ. Ρηγίνος, ό.π., σελ. 40.
16. Στο κίνημα των μεταξεργατριών οφείλεται η σχετική επιρροή της Αριστεράς στο Σουφλί του μεσοπολέμου. Αξίζει να σημειωθεί ότι μια μεταξεργάτρια, μέλος του Δ.Σ. του σωματείου μεταξεργατριών, η Αναστασία Αλατζιά, ήταν η πρώτη αντάρτισσα στον Έβρο. Τ. Χατζηαναστασίου, «Ο ΕΛΑΣ, ο ξένος παράγοντας και η τοπική κοινωνία στη γερμανοκρατούμενη ζώνη του Έβρου», σελ. 43-44, 49.
17. Η ευρύτερη οικογένεια των Τζιβρέ πλήρωσε πολύ βαρύ φόρο αίματος στο Ολοκαύτωμα. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου αναφέρονται 232 άτομα με το επώνυμο Τζιβρέ και 20 ακόμη άτομα ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Νέας Ορεστιάδας. Και βεβαίως παρακλάδια της οικογένειας ζούσαν και σε άλλες ελληνικές πόλεις, που επίσης χάθηκαν στα στρατόπεδα του θανάτου...
18. Στον Έβρο, εκτός του μεταξιού, οι γερμανοί κατάσχεσαν την καπνοπαραγωγή, ενώ για πλήθος αγρών που υποτίθεται πως αγόραζαν, κατέβαλαν αποδείξεις μελλοντικής καταβολής – υποσχετικές χωρίς αντίκρισμα. Η φορολογία της συγκομιδής ήταν δημοτική, ενώ οι επιτάξεις ζώων και τροφίμων ήταν ευρείας κλίμακας. Τ. Χατζηαναστασίου, ό.π., σελ. 40.
19. Στα 1941-1943 η Αθήνα βρισκόταν υπό Ιταλική Κατοχή. Κάποιοι Έλληνες Εβραίοι της Θράκης και γενικότερα της Βόρειας Ελλάδας, που είχαν την τύχη ή την πρόνοια να έρθουν να κρυφτούν στη μεγαλούπολη, κατάφεραν να επιβιώσουν από το Διωγμό και να σωθούν από τη γερμανική λαίλαπα. Όμως, την τύχη και την πρόνοια, αλλά και την αντικειμενική δυνατότητα, στην πράξη την είχαν λιγοστοί, κυρίως από τις ανώτερες εισοδηματικά τάξεις...
20. Η Υφαντουργία Νίκαιας Α.Ε. έχει πλέον διακόψει τη λειτουργία του εργοστασίου, το μεταξύ εισάγεται από τη Γαλλία, την Ιταλία, την Κίνα και την Ινδία, και το άλλοτε πρατήριο του εργοστασίου, στην οδό Αγίας Φιλοθέης στην Αθήνα, λειτουργεί ως κατάστημα λιανικής και χονδρικής. Βλ. Άντζη Σαλταμπάση, «Τα υφασματάδικα έχουν ζωή», σελ. 60-68, όπου και συνέντευξη των απογόνων της μεγάλης Σουφλιώτικης οικογένειας, των Καίτης και Βίκυς Τζιβρέ.
21. Δ. Σωτηρίου, *Τα παιδιά του Σπάρτακου*, σελ. 256, 261.
22. Δ. Σωτηρίου, ό.π., σελ. 279. Στο σώμα του κειμένου του μυθιστορήματος το περιστατικό επαναλαμβάνεται στις σελ. 75 και 260, όπου ο Χαΐμ γίνεται Χακίμ.
23. Δ. Σωτηρίου, ό.π., σελ. 299. Το κείμενο είναι γνωστό με τίτλους όπως «*Το μοιρολόγι της Παναγίας*», «*Της Μεγάλης Παρασκευής*» κ.ά.
24. Βλ. Ζήσης Φυλλαρίδης, ό.π., σελ. 38-39.
25. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Νέας Ορεστιάδας αναφέρονται 4 άτομα με το επώνυμο Μεσσουλάμ.
26. Πολλές οικογένειες με το επώνυμο Δανόν/Ντανόν κατοικούσαν στη γειτονική Κομοτηνή.
27. Βλ. Μ. Πατέλης, *Σουφλίου Εγκώμιον*, σελ. 227-232. Ο Πατέλης δεν αναγράφει τα στοιχεία του Οδηγού.
28. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου αναφέρονται 5 άτομα με το επώνυμο Αδάτο/Αντάτο.
29. Νικόλαος Γ. Ιγγλέσης, *Οδηγός της Ελλάδος, απάσης της Μακεδονίας, της Μικράς Ασίας μετά των νήσων του Αρχιπελάγους και των νήσων Κρήτης- Κύπρου*

Σάμου, Έτος Γ', Αθήνα 1910. Το εδώ εξεταζόμενο τμήμα του Οδηγού αυτού, που αφορά στο Σουφλί παρουσιάζει ο Θεόδωρος Κυρκούδης στο Φάρο της Αλεξανδρούπολης, τ. 35, σελ. 11-16, και επίσης παρουσιάζεται στην τουρκική γλώσσα από τον Engin Berber στο "Yunanca bir kaynaktan Balkan Savařları Öncesinde Makedonya ve Trakya" (Η Μακεδονία και η Θράκη πριν του Βαλκανικούς πολέμους από μια ελληνική πηγή), *Karadeniz Arařtırmaları*, Sayı 7 (Güz 2005), σελ. 97-130. Ο πράγματι δυσεύρετος αυτός Οδηγός βρέθηκε από τον ερευνητή στα αρχεία του ψευδοκράτους της Βόρειας Κύπρου στην Κυρήνεια, και αποτελεί ασφαλώς λεηλατημένη ελληνική περιουσία...

30. Νικόλαος Ι. Ιγγλέσης, *Οδηγός της Ελλάδος*, Έτος Ι, σελ. 1241-1242.
31. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου αναφέρονται 100 άτομα με το επώνυμο Αλκαμπές, ενώ στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Νέας Ορεστιάδας συγκαταλέγονται 9 ακόμη Αλκαμπές.
32. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Νέας Ορεστιάδας συγκαταλέγεται η 5μελής οικογένεια Λόγια, με αρχηγό το Μωής Λόγια του Μποχώρ, ετών 52... Ο Λόια/Λόγια καταγόταν από το Κάραγατς, και ήταν έμπορος, όπως φαίνεται και από την κατάσταση που δημοσιεύει ο Ραφαήλ Φρεζής, «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Νέας Ορεστιάδας», σελ. 19.
33. Οι συντάκτες των Οδηγών δεν γνώριζαν πρόσωπα και πράγματα και βεβαίως το πιθανότερο είναι πως δεν μετέβησαν σε κάθε ελληνικό οικισμό αυτοπροσώπως, αλλά παρέλαβαν στοιχεία μέσω τοπικών αντιπροσώπων. Για το λόγο αυτό παρατηρείται πολλές φορές εσφαλμένη απόδοση ονοματεπωνύμων. Δεδομένου μάλιστα ότι οι συντάκτες δεν ήταν εξοικειωμένοι με την εβραϊκή ονοματολογία, τα λάθη στα ονόματά τους είναι πολύ συνηθισμένα. Εντούτοις, στην παρούσα εργασία, ο γράφων προτίμησε να μεταγράψει τα ονόματά τους, όπως καταχωρούνται στους Οδηγούς, χωρίς να επιχειρήσει να τα διορθώσει, αποφεύγοντας έτσι την πιθανότητα ενός νέου λάθους, αλλά και εκτιμώντας ότι έτσι η απόδοση είναι πιο πιστή. Παρόλα αυτά πρέπει να σημειωθεί ότι τα επώνυμα Δεκαλής, Εγδρέ, Μεντουλάμ και Πεχές είναι αναφανδόν εσφαλμένα. Το πιθανότερο είναι να πρόκειται για μέλη των οικογενειών Δεκαλό, Εργκάς, Μεσουλάμ (ή Μεχουλάμ) και Πέρες ή Πίνχας/Πιγχάς.
34. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου υπάρχει ο Σαμουήλ Ναούμ του Μωυσή ετών 34 και η γυναίκα του Ρετζίνα ετών 33.
35. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου αναφέρονται 24 άτομα με το επώνυμο Δεκαλό, ενώ 4 ακόμη Δεκαλό συγκαταλέγονται στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Νέας Ορεστιάδας. Οι Δεκαλό ήταν ιστορική οικογένεια με βαθιές ρίζες στη Θράκη και την Κωνσταντινούπολη.

Το επώνυμο Δεκαλό είναι βυζαντινής προέλευσης και προέρχεται από τη σύζευξη της ελληνικής λέξης «καλό» και του λατινικού «ντε/δε», δηλαδή «εκ των καλών». Βλ. Minna Rozen, *A History of the Jewish Community of Istanbul: The Formative Years, 1453-1566*, σελ. xvi.

36. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου αναφέρονται 40 άτομα με το επώνυμο Εσκεναζή, ενώ στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Νέας Ορεστιάδας συγκαταλέγονται 3 ακόμη Εσκεναζή...
37. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου αναφέρονται 2 άτομα με το επώνυμο Μαγκρίσο.
38. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Νέας Ορεστιάδας αναφέρονται 8 άτομα με το επώνυμο Χαλφόν.
39. Ανάμεσα στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου αναφέρονται 8 άτομα με το επώνυμο Πέρες.
40. *Οδηγός της Ελλάδος Ιγγλέση*, 1949-1950, σελ. 1197-1199.
41. ΕΣΥΕ, *Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, σελ. ρστ'. Στην απογραφή του 1940 δεν αναφέρονται στοιχεία για το θρήσκευμα, ενώ σε αυτήν του 1951, τελευταία δημοσιευμένη απογραφή όπου καταγράφεται το θρήσκευμα, δεν δίδονται αναλυτικά στοιχεία ανά δήμο. Σημειώνεται μόνο ότι στο Νομό Έβρου κατοικούν 22 Ισραηλίτες.
42. Joshua Eli Plaut, *Greek Jewry in the Twentieth Century, 1913-1983*, σελ. 69.
43. Αρχιμ. Ν. Βαφειδής, «Συμβολή εις την ιστορίαν του Σουφλίου», σελ. 299.
44. *Γερμανοί έρχονται κι όλος ο κόσμος ξεχύνεται στο Δημόσιο δρόμο έξω από το Σουφλί προς την Αλεξανδρούπολη, απ' όπου βέβαια θάρχονταν οι Γερμανοί. Ο Δήμαρχος με τη Διοικούσα του επιτροπή επικεφαλής όλων των κατοίκων περιμένουν κι αυτοί. Ωρες περνούν και για μια στιγμή μια κραυγή ακούγεται. Έρχονται. ...σε λίγο βρίσκονται μπροστά στον κόσμο που ξεσπά σε ζητωκραυγές και χειροκροτήματα... Ο Δήμαρχος τους προσφωνεί και τους οδηγεί στο Δημαρχιακό κατάστημα όπου τους προσφέρονται αναψυκτικά. Δε ξέρω βεβαίως πόσο αυθόρμητοι ήταν οι πανηγυρισμοί των Σουφλιωτών και κατά πόσο συμμετείχε σε αυτούς το σύνολο του πληθυσμού. Το κείμενο του Δ. Σεϊτανίδη άλλωστε είναι αναφανδόν φιλογερμανικό. Για την ιστορία πάντως, ας σημειωθεί ότι ο εν λόγω Δήμαρχος, Πασχάλης Νάνος, δολοφονήθηκε από τους αντάρτες στις 3-8-1942, καθώς κατευθυνόταν προς το σπίτι του, συνοδευόμενος από το Σεϊτανίδη...*
45. Αξίζει να σημειωθεί πως ένας Σουφλιώτης, ο Ιωάννης Φραγκούλης, διορίστηκε δασίλογος Νομάρχης Έβρου. Γερμανόφιλος και με σπουδές στη Γερμανία, κατηγορήθηκε για ανικανότητα, μεροληψία,

κάλυψη των μαυραγοριτών και άλλων εκμεταλλευτών του πληθυσμού και κατέστη πειθήνιο όργανο των κατακτητών και εκτελέστηκε από τους αντάρτες το Μάρτιο του 1942. Τ. Χατζηναστασίου, ό.π., σελ. 41-42, 46.

46. Μ. Πατέλης, *Σουφλίου Εγκώμιον*, σελ. 17.
47. Αρχικά η γερμανική παρουσία σε ολόκληρη τη ζώνη του Έβρου ήταν όντως συμβολική, αποτελούμενη από 120 άνδρες μεγάλης ηλικίας, πλέον 20 βουλγάρων στρατιωτικών. Αντιθέτως η Γκεστάπο και η μυστική υπηρεσία «Μπέρτα» είχε εκτενές δίκτυο πρακτόρων από πρόσωπα που προέρχονταν από όλες τις εθνοκοινοτικές ομάδες, όπου δυστυχώς περιλαμβάνονταν και ένας Ισραηλίτης. Στα 1943 πάντως η γερμανική στρατιωτική παρουσία ήταν εντονότερη, ενισχυμένη τόσο από άνδρες, όσο και από πυροβολικό και τεθωρακισμένα. Τ. Χατζηναστασίου, ό.π., σελ. 39-40.
48. Δ. Σεϊτανίδης, ό.π., σελ. 262. Ο Σεϊτανίδης σημειώνει όμως ότι την άνοιξη του 1944 εγκαταστάθηκε στο Σουφλί ένα ολόκληρο τάγμα Γερμανών, με σκοπό να αντιμετωπίσει τα ανταρτικά σώματα που στο μεταξύ είχαν οργανωθεί στην περιοχή.
49. J. Plaut, ό.π., σελ. 59.
50. Βλ. Μ. Ναχόν, ό.π., σελ. 33-34. Ο Ναχόν σημειώνει χαρακτηριστικά πως απλοί πολίτες στέλνουν τρόφιμα στους συλληφθέντες, η Νομαρχία ετοιμάζει σιτισμό, αλλά και ο Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Ιωακείμ, προσπαθώντας να ανορθώσει το ηθικό των όμηρων, διήλθε από την εβραϊκή συνοικία, αποχαιρώντας με τον τρόπο αυτό τους συμπολίτες του, πολλοί από τους οποίους του φιλούσαν το χέρι. Να σημειωθεί εδώ ότι ο Μητροπολίτης Ιωακείμ έχαιρε βαθιάς εκτίμησης και ο ποιμαντικός ρόλος του στη διάρκεια της Κατοχής αναγνωρίστηκε από όλες τις πλευρές.
51. Βλ. Μόλχο Μικαέλ και Ιωσήφ Νεχαμά, *In Memoriam*, σελ. 123. Ο Μάρκος Ναχόν (ό.π., σελ. 33) αναφέρει ότι η αποστολή ξεκίνησε την 5^η Μαΐου, μάλλον εσφαλμένα. Η Κολόμπα Αλκαμπές (στο Έρικα Κούνιο-Αμαρίλιο και Αλμπέρτος Ναρ, *Προφορικές μαρτυρίες των Εβραίων της Θεσσαλονίκης*, σελ. 217) σημειώνει ότι οι όμηροι κοιμήθηκαν περίπου μια εβδομάδα στη Συναγωγή του Διδυμοτείχου, πριν αναχωρήσει η αμαξοστοιχία.
52. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Χάγκεν Φλάισερ, ο αριθμός των 4500 όμηρων είναι κατά προσέγγιση εκτίμηση του Μουσείου του Άουσβιτς και των καταλόγων της εφόρου του Danuta Czech, ενώ οι υπολογισμοί του ίδιου του Φλάισερ και των στοιχείων των Ελληνικών Σιδηροδρόμων εκτιμούν τους όμηρους της αποστολής αυτής σε 1700, από τους οποίους οδηγήθηκαν κατ' ευθείαν στους θαλάμους αερίων οι 1023. Τέλος, ο Φλάισερ αριθμεί την αποστολή στην οποία επέβαιναν οι Εβραίοι του Έβρου ως 16^η. Βλ. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα*, τ. 2, σελ. 344.
53. Steven Bowman, *The Agony of Greek Jews*, σελ. 91.
54. Ο Μάρκος Ναχόν στο βιβλίο του δεν αναφέρει τίποτε. Ομοίως καμιά αναφορά δεν υπάρχει σε άλλες δημοσιευμένες αφηγήσεις Ελλήνων Εβραίων του Έβρου, όπως ο Νισήμ Αλκαλαί και ο Νισήμ Μπεχάρ, στο Μ. Νόβιτς, ό.π., σελ. 94-99 και ο Ισαάκ, Εσκεναζή, στο J. Plaut, ό.π., σελ. 60-61 και η Κολόμπα Αλκαμπές, στο Ε. Κούνιο-Αμαρίλιο και Α. Ναρ, ό.π. σελ. 217.
55. Τη θέση αυτή υποστηρίζει ο Μπόουμαν. Βλ. Steven Bowman, ό.π., σελ. 82.
56. Βλ. Κ.Ε. Fleming, *Greece. A Jewish History*, σελ. 127.
57. Βλ. Μίριαμ Νόβιτς, *Το πέρασμα των βαρβάρων*, σελ. 94-95 και 97-99. Βλ. επίσης Μ. Matsas, *The Illusion of safety*, σελ. 152-153, όπου ο Αλκαλαί αναφέρει πάλι ως χρόνο σύλληψης των Εβραίων του Έβρου το Μάρτιο του 1943, σε επιστολή του προς το συγγραφέα στα 1975. Όμως ο Αλκαλαί δεν συνελήφθη, αλλά ανέβηκε στο βουνό και ενώθηκε με τους αντάρτες της Εθνικής Αντίστασης και πιθανότατα λανθάνει στις αναμνήσεις του.
58. J. Plaut, ό.π., σελ. 60.
59. Βλ. Ε. Κούνιο-Αμαρίλιο και Α. Ναρ, ό.π. σελ. 217.
60. Βιβλίο *Μνήμης*, ό.π., σελ. 9-33.
61. *The Central Database of Shoah Victims' Names, Yad Vashem The Holocaust Martyr's and Heroes' Remembrance Authority*. Το Yad Vashem είναι ίδρυμα που εδρεύει στην Ιερουσαλήμ και έχει σκοπό τη διαφύλαξη της μνήμης του Ολοκαυτώματος.
62. Στο *Βιβλίο Μνήμης* του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου καταγράφονται οκτώ άτομα με το επώνυμο Χαλφόν στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Νέας Ορεστιάδας, όμως τα στοιχεία τους δε συμπίπτουν με τους Χαλφόν του Σουφλίου.
63. Στο *Βιβλίο Μνήμης* του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου καταγράφονται δεκαεπτά άτομα με το επώνυμο Χαλφόν στα θύματα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου, όμως τα στοιχεία τους δε συμπίπτουν με τους Ναχόν του Σουφλίου.
64. Στο *Βιβλίο Μνήμης* του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου, ανάμεσα στους δολοφονηθέντες Εβραίους του Διδυμοτείχου περιλαμβάνεται μια τετραμελής οικογένεια Καμχί, αποτελούμενη από τον Γιουσέφ Καμχί του Σιαπάτ, ετών 35, τη σύζυγο του Ζουμπούλ, ετών 30, και τις κόρες τους Σαρίκα, ετών 6 και Πέρλα, ετών 10. Πιθανόν να πρόκειται για την ίδια οικογένεια.

*[Ο κ. Θρασύβουλος Παπαστρατής είναι ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας, ο οποίος έχει ασχοληθεί με την ιστορία πολλών Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Ελλάδος. Το παραπάνω άρθρο του δημοσιεύτηκε στην περιοδική έκδοση της Ιεράς Μητροπόλεως Δυδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου **Επί των Ποταμών**, το 2013].*

Άποψη από το εσωτερικό της Συναγωγής στην οδό Μελιδώνη, κτίριο του 1935

Στην οδό Μελιδώνη

ΑΡΘΡΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

- «Ένα βράδυ στην οδό Μελιδώνη», του Νίκου Βατόπουλου, «Καθημερινή» (12.10.2014)

Σκεφτόμουν πώς θα ήταν αν συνέβαινε το αντίθετο. Αν δηλαδή ήμουν Εβραίος στο θρήσκευμα και πήγαινα με τους χριστιανούς φίλους μου στην Ανάσταση, και κρατούσα κι εγώ ένα κερί και ανταλλάσσαμε ευχές. Κάπως έτσι έγινε και το Σάββατο 4 Οκτωβρίου όταν έζησα την αθηναίο-εβραϊκή εμπειρία μου στη «γιαννιώτικη» συναγωγή της οδού Μελιδώνη.

Ήταν η μέρα του Γιουμ Κιπούρ, η Μέρα του Εξιλασμού, η πιο ιερή μέρα. Οι περισσότεροι θρήσκοι νηστεύουν και μερικοί απέχουν ακόμη και από νερό. Μετά τη λειτουργία στρώνονται τα τραπέζια όπως και το τραπέζι της Ανάστασης για τους ορθόδοξους χριστιανούς. Η εμπει-

ρία να βρίσκομαι στην κατάμεστη οδό Μελιδώνη (αφού είχα κατηφορίσει την επίσης κατάμεστη, αλλά για άλλους λόγους, οδό Αδριανού) ήταν σαν εσωτερικός καταιονισμός. Ανοικτές και οι δύο συναγωγές, που είναι αντικριστά, η παλιά, η Ρωμανιώτικη, του 1904 (αλλά πλήρως ανακαινισμένη το 2006), και η νεότερη, η Σεφαραδίτικη, καλλιμάρμαρη από το 1935. Ήταν η κορύφωση της εορταστικής περιόδου, που αρχίζει με το Ρος Ασανά (η Εβραϊκή Πρωτοχρονιά, το νέο έτος είναι το 5775) και τελειώνει με το Γιουμ Κιπούρ. Τη μέρα αυτή, η τελευταία από τις πέντε λειτουργίες, η λειτουργία της Νείλά, ξεκινά όταν αρχίζει να βραδιάζει και είναι η ωραιότερη, η πιο ευλαβής, γεμάτη ψαλμούς, ορισμένοι ιδιαίτε-

ρα μελωδικοί. Αυτήν παρακολούθησα και στη Ρωμανιώτικη συναγωγή, όπου ήμουν, και είχα την ευκαιρία να δω τον νέο, σε ηλικία, και φρέσκο στα καθήκοντα, ραββίνο. Καιρό είχε η Ισραηλιτική Κοινότητα της Αθήνας να έχει ένα νέο ραββίνο.

Όλος αυτός ο μεσοαστικός, στην πλειονότητά του, κόσμος, που ήταν ολόγυρά μου, που γέμισε τον δρόμο και τον αέρα με τις ανταλλαγές των ευχών, με το παιδομάνι ζωηρό (όπως ακριβώς και στις εκκλησίες), με τις πόρτες ορθάνοιχτες. Και μεταφορικά, αφού γίνεται μια σοβαρή, προσεκτική και διακριτική προσπάθεια της κοινότητας για μεγαλύτερη εξωστρέφεια και επαφή με την ευρύτερη αθηναϊκή κοινωνία. Ίσως γι' αυτό ήμουν και εγώ εκεί, κομμάτι και εγώ αυτής της σύγκλισης. Τη συναγωγή, την καλλιμάραρη, είχα επισκεφθεί πριν από λίγους μήνες, καθώς είχα ξεναγηθεί από τον πρόεδρο της κοινότητας, Μίνο Μωυσή, και το γραμματέα Ζοζέφ Μιζάν. Είναι ένα ωραίο οικοδόμημα με τη δική του ιστορία, που ο πόλεμος το πρόλαβε ημιτελές. Βιτρό το στολίζουν, δημιουργίες της ζωγράφου Μαρί Πολυχρονοπούλου, από το 1972. Δημιουργούν πολύ ιδιαίτερη ατμόσφαιρα και αξίζει να συντηρηθούν όπως τους πρέπει. Ήταν μια πλήρης αθηναϊκή εμπειρία, η συμμετοχή μου, η έστω και σύντομη και αποσπασματική, στις γιορτές της Ισραηλιτικής Κοινότητας και τη θεωρώ σημαντική, πέραν της έκθεσής μου σε ένα τελετουργικό με το οποίο δεν ήμουν εξοικειωμένος. Ήταν σημαντική λόγω της ευρυχωρίας που μου παρείχε, λόγω της διεύρυνσης της έννοιας της αθηναϊκής ταυτότητας και ιστορίας. Και η «διεύρυνση» γίνεται εμπειρία όταν προηγηθεί το βίωμα και οι ιδέες πάρουν σχήμα. Έτσι, κύλησε λοιπόν η οδός Μελιδώνη στις εσωτερικές ράγες της δικής μου αθηναϊκής γεωγραφίας και ένιωσα περισσότερο Αθηναίος πολίτης. Η έννοια του Αθηναίου είναι πάνω από το όποιο θρήσκευμα. Άλλωστε, μεγαλωμένος ως χριστιανός εγώ, ένιωσα την ευλάβεια και τη συγκίνηση της γιορτής, το Σάββατο εκείνο, στην οδό Μελιδώνη.

Ο Ελιάου Μπαρζιλάι με τον αρχηγό της Αστυνομίας, Άγγελο Εβερτ.

• «Η σωτήρια αγρυπνία του ραββίνου της Αθήνας Ελιάου Μπαρζιλάι»,

*του Δημήτρη Ρηγόπουλου,
«Καθημερινή», 8.2.2015*

Το βράδυ της 21ης Σεπτεμβρίου του 1943, ο Ελιάου Μπαρζιλάι δεν κοιμήθηκε καθόλου.

Το ίδιο απόγευμα, ο ραββίνος της Αθήνας άφηνε πίσω του το κτίριο της Γκεστάπο στην οδό Λουκιανού 14 υπό τον όρο να φέρει σε πέρας ένα αποτρόπαιο καθήκον: να παραδώσει την επόμενη ημέρα ονομαστικές λίστες των Εβραίων της πόλης.

Λίγες ημέρες μετά τον εορτασμό της Διεθνούς Ημέρας Μνήμης για το Ολοκαύτωμα, περπατάω στην οδό Ερμού, όπως πιθανότατα το έκανε και ο ίδιος ο Ελιάου Μπαρζιλάι πριν από 71 χρόνια, χαμένος μέσα στις ανήσυχες σκέψεις του, κατηγορίζοντας για τη συναγωγή της οδού Μελιδώνη. Όχι, όμως, δεν θα έπεφταν στην παγίδα. Τα νέα της Θεσσαλονίκης παραήταν νωπά: μόλις έξι μήνες πριν, τα ξημερώματα της 15ης Μαρτίου, ξεκινούσε από τη συμπρωτεύουσα το πρώτο τρένο για το Αουσβιτς.

Ολη τη νύχτα της 21ης Σεπτεμβρίου ο Ελιάου Μπαρζιλάι μαζί με άλλους Εβραίους θα κάψει αρχεία, έγγραφα, βιβλία, οτιδήποτε θα μπορούσε να προδώσει ονόματα, διευθύνσεις, περιουσιακά στοιχεία. Θα ειδοποιήσει όσους καταφέρει: «Μαζέψτε τα και φύγετε ή κρυφτείτε».

Δεν θα ξεμπερδεύε, όμως, τόσο εύκολα. Ο Ντίτερ Βισλιτσένι, ο διαβόητος ενορχηστρωτής των δι-

ώξεων των Εβραίων σε Ουγγαρία, Σλοβακία και Ελλάδα, αρνήθηκε να πιστέψει τις δικαιολογίες του ραββίνου και του έδωσε νέα διορία: 48 ώρες. Αυτό ήταν το ευτυχές λάθος του Βισλιτσένι: έδωσε χρόνο στον εβραϊκό πληθυσμό να σκορπίσει ή να κρυφτεί. Και σε εμάς την ευκαιρία να αναρωτηθούμε πάνω στις μικρότερες, αναλογικά, απώλειες της εβραϊκής κοινότητας της Αθήνας σε σχέση με την εξόντωση της αντίστοιχης της Θεσσαλονίκης (96%): από τους 3.000 Εβραίους της Αθήνας, αλλά και τους 7.000 με 8.000 ομόθρησκους τους που βρήκαν καταφύγιο στην πρωτεύουσα, υπολογίζεται ότι χάθηκε το 10%.

Αυτή η αθηναϊκή «ιδιαιτερότητα» δεν θα έβρισκε θέση στην παρθενική εμφάνιση μιας νέας στήλης εάν δεν με είχε παρασύρει «Η Διάσωση», το πρώτο ολοκληρωμένο έργο της εγχώριας βιβλιογραφίας πάνω στο Ολοκαύτωμα, που κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Καπόν και φέρει τις υπογραφές της Καρίνας Λάμψα και του Ιακώβ Σιμπή.

Στην απόφαση του Ελιάου Μπαρζιλάι σημαντικό ρόλο φαίνεται ότι διαδραμάτισαν άλλοι Εβραίοι, οργανωμένοι ήδη στο ΕΑΜ. Τελικά, εκείνος φυγαδεύτηκε στο χωριό Ξηρονομή του νομού Βοιωτίας από το ΕΑΜ. Σε μια άλλη εκδοχή ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός που τον έφερε σε επαφή με έναν Βρετανό αξιωματικό, ο οποίος συμφώνησε να φυγαδεύσει τον ραββίνο με υποβρύχιο.

Πάντως, υπήρχαν και περιπτώσεις που η σωτηρία από τους χριστιανούς γινόταν με το αζημίωτο, σε ορισμένες, δε, περιπτώσεις στα όρια της εκμετάλλευσης. Δυστυχώς, όμως, δεν ήταν όλοι τόσο πλούσιοι ή τόσο τυχεροί. «Γνωρίζουμε», μου λέει η Καρίνα Λάμψα, «ότι οι πιο φτωχοί Εβραίοι δέχθηκαν τελικά να εγγραφούν στις λίστες της Γκεστάπο, για να εξασφαλίσουν πρόσβαση στο δελτίο τροφίμων».

Και στις 23 Μαρτίου του 1944 περίπου 300 Εβραίοι εγκλωβίστηκαν στη συναγωγή. Άλλοι 500 πιάστηκαν μέσα στην ημέρα και μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο του Χαΐδαριού. Δέκα μέρες μετά τους φόρτωσαν στο τρένο για το Αουσβιτς, όπου ο δρ Μένγκελε επέλεξε 320 άντρες και 328 γυναίκες για τα πειράματά του. Τους υπόλοιπους τους έστειλαν αμέσως στους θαλάμους αερίων.

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΔΙΑΣΩΣΗΣ ΕΒΡΑΙΟΠΑΙΔΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ:

Ένα άγνωστο κύκλωμα παράνομων υιοθεσιών

Του ΛΕΟΝ ΣΑΛΤΙΕΛ

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, περί τους 50.000 Εβραίους της Θεσσαλονίκης εκτοπίστηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου όπου και εξοντώθηκαν. Αυτοί που θα μπορούσαν να αντιδράσουν και να βοηθήσουν τους διωκόμενους Εβραίους, οι κρατικοί φορείς, οι εκπρόσωποι του Δήμου, της Εκκλησίας, των φορέων και οργανώσεων ήταν ως επί το πλείστον σιωπηλοί, έκτος από κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις. Αυτό έδειξε η έρευνά μας για τις περιπτώσεις της καταναγκαστικής εργασίας και της καταστροφής του εβραϊκού νεκροταφείου της πόλης που προηγήθηκαν της γκετοποίησης και του μετέπειτα εκτοπισμού των Θεσσαλονικέων Εβραίων¹. Και κατά τη διάρκεια των διωγμών (Μάρτιος-Ιούνιος 1943), όπως παρατηρεί ο Mark Mazower, οι επαγγελματικές οργανώσεις της πόλης έκαναν λίγα για να βοηθήσουν τους εβραίους συμπολίτες τους, τηρώντας μια «εκκωφαντική σιωπή».²

Αντίστοιχα, δεν υπήρχαν οργανωμένες προσπάθειες διάσωσης ατόμων από αντάρτικες ή άλλες ομάδες.³ Το δράμα των Εβραίων απουσιάζει τελείως από τον παράνομο Τύπο της Θεσσαλονίκης,⁴ ή από τα αιτήματα κατά τις διαδηλώσεις των φοιτητών της πόλης τον Μάρτιο του 1943.⁵ Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η Αθήνα έκανε περισσότερο για να βοηθήσει τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, παρά η ίδια η γενέτειρά τους.

Η διδακτορική έρευνα που διεξάγω στο Πα-

νεπιστήμιο Μακεδονίας σχετικά με το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης εντόπισε μια φωτεινή εξαίρεση που θα ήταν σκόπιμο να παρουσιαστεί αυτόνομα λόγω της μεγάλης σημασίας της, ένα δίκτυο παράνομων υιοθεσιών από Έλληνες δικαστικούς και δικηγόρους, οι οποίοι προσπάθησαν να επιταχύνουν υιοθεσίες Εβραιοπαίδων από χριστιανικές οικογένειες, τις παραμονές των διωγμών.

Το άρθρο δεν βασίζεται μόνο σε μια μαρτυρία, αλλά προσπαθεί να τη διασταυρώσει και με άλλες πηγές. Είναι πολλές φορές που αναφέρονται διάφορες προσπάθειες διάσωσης Εβραίων κατά την Κατοχή, άλλα είναι αποσπασματικές, ελλιπείς και χωρίς να επιβεβαιώνονται και από άλλες πηγές. Στην περίπτωση των υιοθεσιών όμως μπορέσαμε να βρούμε στοιχεία και από τον κατοχικό τύπο, όπως και από ιταλικά διπλωματικά έγγραφα που συμπληρώνουν την αφήγηση και προσθέτουν χρήσιμες νέες πληροφορίες.

Παράνομες υιοθεσίες

Ενα από τα διλήμματα των εβραίων γονέων πριν την αναχώρηση για την Πολωνία ήταν το τι να κάνουν με τα παιδιά τους. Είναι γνωστοί οι ισχυροί οικογενειακοί δεσμοί μεταξύ των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και αυτός ο παράγοντας αναφέρεται συχνά για να εξηγήσει εν μέρει το μεγάλο ποσοστό των απωλειών. Κατά τη διάρκεια αυτών των τραγικών στιγμών, μαρτυρίες και έγγραφα υποδεικνύουν κάποιες οργανωμένες προσπάθειες για να υιοθετηθούν Εβραίοπουλα από Χριστιανικές οικογένειες.

Ο Τζων Θωμάς, νέος δικηγόρος εκείνη την περίοδο και μετέπειτα πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, μιλάει στα απομνημονεύματά του για περίπου 400 υιοθεσίες εντός δεκαπενθήμερου, με τη συνεργασία του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης και δικηγόρων της πόλης. Το σχέδιο συντονίστηκε από τον Πρόεδρο Πρωτοδικών Άγγελο Κουτσουμάρη, ο οποίος όρισε έκτακτους δικαστές σε δυο βάρδιες (πρωί και απόγευμα) για να επιταχύνει τις σχετικές ενέργειες. Οι διαδικασίες ήταν σύντομες, με τη συγκατάθεση των εβραίων γονέων. Οι δικηγόροι που βοηθούσαν με τα διαδικαστικά ζητήματα, συχνά πλήρωναν τα έξοδα οι ίδιοι. Τα έγγραφα εκδίδονταν εσπευσμένα, ώστε να κατατεθούν στο ληξιαρχείο και τα παιδιά να εξαιρεθούν από τους διωγμούς.

Δυστυχώς, οι ενέργειές τους έγιναν γνωστές από

τις γερμανικές Αρχές. Σε μια επείγουσα διαταγή προς τον Πρόεδρο Πρωτοδικών του ζητούσαν να σταματήσει άμεσα τις υιοθεσίες, να υποβάλει εντός πενθήμερου λεπτομερείς καταστάσεις με τα ονόματα και τις διευθύνσεις των φυσικών και θετών γονέων, καθώς και τα ονόματα των δικηγόρων, δικαστών και γραμματέων που συνεργάστηκαν στο εγχείρημα, και να ανατρέψει νομικά τις υιοθεσίες.

Σύμφωνα με τη διήγηση του Θωμά, ο δικαστής Κουτσουμάρης παρουσιάστηκε μονός του ενώπιον του Γερμανού αξιωματικού Max Merten και ανέλαβε πλήρως την ευθύνη των πράξεών του, λέγοντας ότι έδρασε για να σωθούν αθώα παιδιά. Οι Γερμανοί τόσο εξεπλάγησαν από «το θάρρος, την εντιμότητα, την ειλικρίνεια, αλλά και την προσφορά» που του έσφιξαν το χέρι και τον συνόδευσαν μέχρι το ασανσέρ διαβεβαιώνοντάς τον ότι το θέμα έπρεπε να θεωρείται λήξαν, αφού οι υιοθεσίες ήταν «εκ των περιστάσεων ανθρωπίνων επιβληθείσας».⁸

Αν και η διήγηση ίσως υπερβάλλει σε κάποια σημεία, η στάση των Γερμανών, που με μια πρώτη εντύπωση δείχνει ένα «ανθρωπινό πρόσωπο», δεν θα πρέπει να παραξενεύει. Οι Γερμανοί στο τοπικό επίπεδο δείχνουν συχνά μια *real politic*, κοιτάζοντας τα ευρύτερα συμφέροντά τους και μη θέλοντας να αναστατώσουν τις τοπικές ισορροπίες, ειδικά όταν αυτές δεν τους αντιτίθενται. Όταν οι προσπάθειες παράνομων υιοθεσιών αποκαλύφθηκαν και ακυρώθηκαν, ο δικαστής Κουτσουμάρης δεν αποτελούσε πλέον απειλή για αυτούς και μια σκληρότερη τιμωρία ίσως εναντιώνονταν με παράγοντες της τοπικής κοινωνίας, τους οποίους οι Γερμανοί επιθυμούσαν να έχουν με το μέρος τους.

Επιβεβαίωση από άλλες πηγές

Η ύπαρξη οργανωμένου σχεδίου για παράνομες υιοθεσίες επιβεβαιώνεται και από δημοσιεύματα της δωσίλογης εφημερίδας *Νέα Ευρώπη*.

Ανακοίνωση που δημοσιεύτηκε στις 30 Μαρτίου 1943 καλούσε τον τερματισμό αυτών των υιοθεσιών.⁹ Αν οι υιοθεσίες ξεκίνησαν λίγο μετά την ανακοίνωση προς τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης για τον εκτοπισμό τους στην Πολωνία (ο αρχираβίνος Κόρετς προέβη στην ανακοίνωση στην κεντρική συναγωγή στις 14 Μαρτίου 1943), τότε το σχέδιο πρέπει να

Η ΥΙΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΟΠΑΙΔΩΝ

αποκαλύφθηκε γύρω στις 30 Μαρτίου, που συμπίπτει με την ημερομηνία έκδοσης της εφημερίδας.

Η ανακοίνωση έλεγε ότι πολλοί πολίτες της Θεσσαλονίκης «λησμονούντες το τι μας έκαμαν οι Εβραίοι» και «ωθούμενοι από εν δέθεν αίσθημα φιλανθρωπίας» έχουν προχωρήσει στην «ασχήμια αυτή, η οποία δεν προσβάλλει μόνον τας διαταγάς των Αρχών Κατοχής, αλλά και αυτό ακόμη το εθνικόν συναίσθημα παντός γνήσιου Έλληνος πατριώτου». Το περιεχόμενο και ο τόνος της ανακοίνωσης, καθώς και το γεγονός ότι είναι ανυπόγραφη, υποδεικνύει ότι το κείμενό της γράφτηκε από τους δημοσιογράφους της εφημερίδας, με μόνο βασιικές κατευθύνσεις από τους Γερμανούς.

Η εφημερίδα δεν σταμάτησε εδώ.

Σε ένα πρωτοσέλιδο άρθρο της την επομένη ημέρα με τον τίτλο «Εγκλημα», ο συντάκτης της αναρωτήθηκε: «Υπάρχουν, λοιπόν, τόσον κακοί Έλληνες ώστε να μη αισθάνονται εντροπή δια παρομοίας ποταπάς πράξεις;». Αφού, λοιπόν, επισήμανε ότι «[ε]ν πάση περιπτώσει πρόκειται περί μιας πράξεως ασυγχωρήτου», συνέχισε ότι επρόκειτο περί πράξεως «αντιθέτου και προς τας διαταγάς των γερμανικών αρχών και προς τα μεγάλα συμφέροντα της χώρας», ενώ ακολουθούσε το σύνηθες αντισημιτικό της παραλήρημα.¹⁰

Μια άλλη σημαντική πληροφορία που ίσως σχετίζεται με τις προσπάθειες του δικαστή Κουτσουμάρη βρίσκουμε στα αρχεία του Ιταλικού Προξενείου Θεσσαλονίκης, αναφορικά με ένα παρόμοιο γεγονός που και αυτό αποκαλύφθηκε από τους Γερμανούς. Σε τηλεγράφημά του ο ιταλός πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Guelfo Zamboni* περιγράφει μια συνάντηση που έλαβε χώρα στις 31 Μαρτίου 1943. Ο αξιωματικός των SS Dieter

Wisliceny συγκέντρωσε τους επικεφαλής των εβραϊκών οικογενειών με ισπανικά διαβατήρια. Ο λόγος ήταν ότι είχε υποπέσει στην αντίληψή του ότι βοηθούσαν τους Έλληνες Εβραίους με διάφορους τρόπους, όπως με το να δέχονται για φύλαξη χρήματα, τιμαλφή ή ακόμη και τα παιδιά τους. Ο Wisliceny τους απείλησε ότι αν δεν σταματήσουν αυτές οι πρακτικές θα υποβληθούν σοβαρές ποινές. Ο ιταλός πρόξενος προσθέτει ότι τις τελευταίες μέρες πολλά Εβραϊόπαιδα έχουν υιοθετηθεί από «Έλληνες πολίτες» (μάλλον εννοεί τους Χριστιανούς) και «ξένους» (μάλλον εννοεί Εβραίους ξένης υπηκοότητας), με αποτέλεσμα οι γερμανικές Αρχές να έχουν απειλήσει με σοβαρές επιπτώσεις.¹¹

Η επιλογή των υιοθεσιών πρέπει να ακολουθήθηκε από αστικές εβραϊκές οικογένειες που είχαν κάποια οικονομική άνεση, με επαφές με έλληνες δικηγόρους που γνώριζαν καλά την ελληνική γλώσσα. Οι οικογένειες από φτωχότερες τάξεις μάλλον επέλεξαν άλλους τρόπους για να διασώσουν τα παιδιά τους, όπως να τα αφήσουν σε κάποιο ορφανοτροφείο.

Τέτοια περιστατικά είχαμε για παράδειγμα στο Δημοτικό Βρεφοκομείο «Αγίου Στυλιανού». Μια έρευνα στα αρχεία του ιδρύματος από την Αίγλη Μπρούσκου βρήκε μερικές τέτοιες περιπτώσεις τους πρώτους μήνες του 1943, και κυρίως στα μέσα Μαρτίου. Είναι λίγες οι αναφορές στο θρήσκευμα των έκθετων βρεφών, αλλά για κάποια αναφέρεται ότι ήταν από εβραϊκές οικογένειες. Δύο από αυτά τα βρέφη τα ζήτησαν πίσω οι μητέρες τους την επομένη μέρα και μάλλον ακολούθησαν τους γονείς τους στην Πολωνία. Από αυτά που παρέμειναν, άλ-

1943

Βασιλικό Γενικό Προξενείο Ιταλίας,
Θεσσαλονίκη
Τηλεγράφημα Αρ. (λείπει) προς
αποστολή
Προς τη:
Βασιλική Αντιπροσωπεία, Αθήνα
Θεσσαλονίκη, 1η Μαΐου 1943, ώρα 14

Σύμφωνα με οδηγίες του
Υπουργείου, εκδίδω πολλά
ποτοποιητικά εθνικότητας σε όσους
έχουν την ελληνική υπηκοότητα.
Κάλεσα τον επικεφαλής του
Γραφείου Αλλοδαπών της Ελληνικής
Αστυνομίας και του είπα ότι δεν
μπορώ για κανένα λόγο να δεχτώ να
παρακρατώνται από τις Ελληνικές
Αρχές έγγραφα που έχω εκδώσει εγώ
και ότι θέματα υπηκοότητας ανάμεσα
στην Ελληνική και Ιταλική
κυβέρνηση πρέπει να τα χειριστεί η
Αθήνα και όχι το γραφείο του.

Zamboni

1943

R. Consolato Generale d'Italia,
Salonico
Telegramma N. (manca) in
partenza
Indirizzato a: R. Rappresentanza,
Atene
Salonico, 1 maggio 1943, ore 14

In seguito a istruzioni Ministero
sto rilasciando molti certificati
nazionalità a coloro che
posseggono cittadinanza greca,
chiamando il Capo Ufficio
Stranieri di Polizia Greca e
dicendogli non poter ammettere
che documenti rilasciati da me
fossero per qualsiasi motivo ritirati
da autorità greche, e che questioni
cittadinanza fra Governo Greco e
Italiano dovevano trattarsi a
Atene e non dall'ufficio suo.

Zamboni

στήμιο της Θεσσαλονίκης στον καιρό της Κατοχής. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008.

6. Ευχαριστώ τον κ. Δημήτρη Γαρούφα, πρώην πρόεδρο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, που μου υπέδειξε το βιβλίο του Τζων Θωμά. Ο Γαρούφας έχει αναφερθεί στο θέμα των παράνομων υιοθεσιών σε δυο άρθρα του στην εφημερίδα *Αγγελιοφόρος* στις 26 Ιανουαρίου 2011 και 10 Οκτωβρίου 2012.

7. Τζων Θωμά. *Συμβολή στην ιστορία του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης* (1914-1960). Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 39-40.

8. *Αυτ.*

9. *Νέα Ευρώπη*, 30 Μαρτίου 1943, σ. 1.

10. *Νέα Ευρώπη*, 31 Μαρτίου 1943, σ. 1.

11. Γενικός πρόξενος Zamboni στην Ιταλική Αντιπροσωπεία στην Αθήνα, 3 Απριλίου 1943, στο Daniel Carpi (επιμ.), *Italian Diplomatic Documents on the History of the Holocaust in Greece (1941-1943)*. Tel Aviv University, Τελ Αβιβ 1999, σ. 151-153. Η περιγραφή στο τηλεγράφημα προέρχεται από αυτόπτη μάρτυρα, Εβραίο ισπανικής υπηκοότητας.

12. Αίγλη Μπρούσκου, «"Όποια πέτρα και αν σηκώσεις": το Δημοτικό Βρεφοκομείο «Άγιος Στυλιανός» και οι σχέσεις του με την Εβραϊκή Κοινότητα της Πόλης», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 2 (2000), σ. 206, καθώς και ιδιωτική συζήτηση με την αρθρογράφο.

13. Μιχαήλ Μόλχο / Ιωσήφ Νεχαμά, *In Memoriam: Αφιέρωμα εις την μνήμην των Ισραηλιτών θυμάτων του Ναζισμού εν Ελλάδι*. Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 139. Κάποιο αντίγραφο της επιστολής δεν έχει εντοπιστεί.

* **Σημείωση «Χρονικών».** Η πρεσβεία της Ιταλίας στην Αθήνα εξέδωσε ειδικό τόμο με θέμα «*Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1943 - Τα ντοκουμέντα της ιταλικής ανθρωπιάς*», στον οποίο αναφέρεται, εκτός των άλλων, η υπέρ των Εβραίων δράση του ιταλού Γενικού Προξένου Guelfo Zamboni.

[Από το περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα* (τ. 127/2014). Ο κ. Λέον Σαλιτέλ είναι υποψήφιος διδάκτορας σύγχρονης ελληνικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας].

λα δυο επιστράφηκαν σε επιζώντες συγγενείς μεταπολεμικά. Τα υπόλοιπα, όσα βέβαια επέζησαν του πολέμου, βαφτίστηκαν και δόθηκαν για υιοθεσία, χωρίς ίσως να μάθουν ποτέ την τύχη των φυσικών τους γονιών.¹²

Ένα ηθικό δίδαγμα

Είναι αξιοπερίεργο πως ένα τέτοιο κύκλω-

μα, που ίσως είχε το λιγότερο 100 εμπλεκόμενους, δεν έγινε ευρύτερα γνωστό από τους πρωτεργάτες του μεταπολεμικά. Για παράδειγμα, συχνά αναφέρεται διάβημα 150 δικηγόρων της Θεσσαλονίκης για να εκτοπιστούν οι Εβραίοι σε ένα νησί.¹³ Ίσως ο χαρακτήρας του δικαστή (και μετέπειτα αεροπαγίτη) Κουτσουμάρη, ενδεχομένως το γεγονός ότι δεν είχε παιδιά, ίσως η ιστορική συγκυρία ή ακόμη ότι τελικά οι προσπάθειες απέβησαν άκαρπες, μπορούν να εξηγήσουν το γεγονός ότι αυτοί που συμμετείχαν δεν είπαν την ιστορία τους και ποτέ δεν πήραν τα εύσημα που τους αξίζουν. Κάποιες φορές, ο άνθρωπος κάνει το καλό χωρίς να αναζητά ειδική μνεία η δόξα, παρά μόνο αυτό που του υπαγορεύει η συνείδησή του. Και αυτό ίσως είναι ένα από τα ηθικά διδάγματα αυτής της ιστορίας.

Σημειώσεις:

1. Leon Saltiel. «Dehumanizing the Dead: The Destruction of Thessaloniki's Jewish Cemetery in the Light of New Sources», *Yad Vashem Studies* 42/1 (2014), σ. 11-46
2. Mark Mazower. *Salonica City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews. 1430-1950*. Alfred A. Knopf. Ν. Υόρκη 2005, σ. 409-410.
3. Ιακώβ Σιμπή / Καρίνα Λάμψα. *Η ζωή απ' την αρχή*. Αλεξάνδρεια. Αθήνα 2010, σ. 112.
4. Βλ. για παράδειγμα Σπύρος Κουζινόπουλος. *Ελευθέρια: Όργανο της επιτροπής περιοχής Μακεδονίας του ΕΑΜ: η άγνωστη ιστορία της πρώτης παράνομης οργάνωσης και εφημερίδος της Κατοχής*. Θεσσαλονίκη 1985, και Οντέτ Βαρών, «Μια «σιωπή» των γραπτών πηγών». *Σύγχρονα Θέματα* 52-53 (1994), σ. 79-84
5. Βλ. για παράδειγμα Γιώργος Καφταντζής, *Το Πανεπι-*

Από τη ζωή των Εβραίων της Ελλάδος κατά τον 19^ο αιώνα

Του ΑΝΤΩΝΗ Ν. ΒΕΝΕΤΗ

Στα «Χρονικά» (τ.χ. 242 - 2013) περιλαμβάνεται η βοήθεια που απέστειλε στη φλεγόμενη Κρήτη, η εβραϊκή κοινότητα της Σμύρνης, κατά την διάρκεια της τριετούς αιματηρής εξέγερσης των Κρητών κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1866-1869). Φαίνεται όμως ότι η συμβολή της Εβραϊκής Κοινότητας της Σμύρνης προς τους χειμαζόμενους Έλληνες δεν ήταν περιστασιακή, αλλά εξακολουθητική και συνεχόμενη, όπως προκύπτει από την από 16.8.1886 «είδηση» της αθηναϊκής εφημερίδος «Νέα Εφημερίς», κατά την οποία η Ισραηλιτική Κοινότητα συνέδραμε γενναίως τους σεισμοπαθείς της Πελοποννήσου και μάλιστα στην επιτροπή βοήθειας εμφανίζεται ο Ιωσήφ Βεντούρας, ο οποίος ήταν και στην επιτροπή του 1866. Αλλά από το ξεφύλλισμα των αθηναϊκών εφημερίδων του 19ου αιώνα, αλλά και τον «Ανατολικό Αστέρα» της Κωνσταντινούπολης, προκύπτει όχι μόνον η αρμονική συμβίωση μεταξύ Χριστιανών και Εβραίων αλλά και η μεταξύ τους αλληλεγγύη.

ΕΚΛΕΚΤΙΚΗ, 26.5.1870 - Ο αρχιραββίνος Κερκύρας Ι. Ρ. Τεσέσκης δημοσιεύσας την 26 Απριλίου τα κατά την κηδείαν του Κερκύρας Μητροπολίτου Αθανασίου εξυμνεί τας αρετάς του και ιδίως την αγαθότητα της ανεξιθρησκείας του, θεωρών αυτόν ως εφαρμόσαντα την ιεράν αρχήν του Ευαγγελίου υπέρ της γενικής των ανθρώπων αδελφότητας και αγάπης.

ΣΤΟΑ, 6.2.1880 - Εν επιστολή εκ Χανίων εν τη εν Παρισίοις εκδιδόμενη εφημερίδι Archives Istablites εκφράζεται η ευγνωμοσύνη της Ισραηλιτικής κοινότητας Χανίων προς τα ελληνικά εκπαιδευτικά καταστήματα της πόλεως ταύτης δι' ην παρ' αυτοίς ευρίσκουσιν ευμενή υποδοχήν οι υιοί και οι θυγατέρες των Ισραηλιτών.

ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 16.8.1886 - Εν Σμύρνη πρώτη έσπευσε υπέρ των παθόντων εκ του σεισμού εν Πελοποννήσω αρωγός η Ισραηλιτική κοινότης, δι' επιτροπής συγκατεμένης εκ των κ.κ. Βήτα Πολίτη Αρτζή, Χαήμ

Πολάκο και Ιωσήφ Βεντούρα απέστειλον εις το αυτόθι γενικόν προξενείον της Ελλάδος 900 φράγκα εκ μέρους εαυτής και έτερα 500 εκ μέρους της αγαθοεργού Ισραηλιτικής κοινότητος [...].

ΩΡΑ, 16.10.1881 - Ο βασιλεύς απένειμεν αργυρούν σταυρόν του Σωτήρος εις τον εν Τρικάλλοις προϊστάμενον της Ισραηλιτικής κοινότητος κ. Ιάκωβον Σίδαν.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΑΣΤΗΡ, 4.3.1887 - «Την 24 Φεβρουαρίου επεσκέψατο την Α.Θ.Π. ο αρχιραββίνος συνοδευόμενος υπό τριών ραββίνων και μεγάλης ακολουθίας. Τον αρχιραββίνον συνώδευον και δύο ζάπλουτοι Ισραηλίται, ων ο έτερος φίλος τυγχάνων προσωπικός του Διονυσίου Έως εν Αδριανουπόλει διαμένων, λίαν περιφρόνων και ευγενώς ευηρεστήθη δηλώσας τη Α.Θ.Π. ότι, οπόταν χρημάτων λάβη χρειάν Αύτη, ελευθέρως ν' αποτείνεται προς τον ζάπλουτον τούτον τραπεζίτην. Επί τούτω ο Παναγιώτατος ηυχάριστησεν τω ευγενεί Ισραηλίτη, δια την προς το άτομον Αυτού άκραν αφοσίωσιν. [...]

ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 17.1.1889 - Ο φιλέλλην κόμης Νασσίμ Καμόνδος, πλουσιότατος Ιουδαίος τραπεζίτης, απεβίωσεν εν Παρισίοις.

ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 17.1.1890 - Η Ισραηλιτική κοινότης Χαλκίδος υπέστη δεινήν απώλειαν εν τω προσώπω του δημοφιλούς αυτής προέδρου Ισαάκ Φόρνης θανόντος την παρελθούσαν Πέμπτην μετά βραχείαν νόσον. Αληθής σύμβουλος και διδάσκαλος συνετός, προτρέπων επ' αρετή και ειλικρινώς ελέγχων πάντα παρεκτρεπόμενον, απήλαυε γενικής υπολήψεως παρά τη Ισραηλιτική κοινότητι και τη όλη κοινωνία της Χαλκίδος.

ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 24.4.1890 - Μετέβη εις Χαλκίδα εξ Ιερουσαλήμ ο νέος ραββίνος της αυτόθι Εβραϊκής Κοινότητος κ. Αβραάμ Αλταμπίσι, νέος παιδείας και αισθημάτων, απόφοιτος δε της εν Ιερουσαλήμ σχολής κλπ. Ο νέος ραββίνος τυγχάνει ανταποκριτής των εβραϊκών φύλλων «Σεβερέ» εν Βαρσοβία και «Ιλτέμπο» εν Κωνσταντινουπόλει. Ελπίζεται δε

ότι με την άφιξιν του νέου ραββίνου έληξε το ζήτημα του προ χρόνου υφισταμένου εν Χαλκίδι.

ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 28.6.1889 - Χθες τη 10 π.μ. εγένετο η κηδεία του Ιουδαίου αργυραμοιβού Χαΐμ Κοέν, προέδρου της ενταύθα Ισραηλιτικής κοινότητας, παρακολουθούντων πάντων των ενταύθα συμπο-

λιτών εβραίων και ψαλλόντων εν χορώ θρησκευτικάς αυτώ ψαλμωδίας κατά τα εβραϊκά έθιμα.

ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 12.9.1889 - Απεβίωσεν εν Βόλω ο γέρον ραββίνος της αυτόθι Ισραηλιτικής κοινότητος Σαούλ Μόλχο, όστις απήλαυε πολλής αγάπης και υπολήψεως και σεβασμού αμερίστου παρά πάντων.

Βιβλίο

ΧΑΝΑ ΡΟΤΣΙΑΝΤ:

Η Βαρόνη της Τζαζ

(Κέρκυρα, 2014)

Μυθιστορηματική βιογραφία της Πανόνικα (Νίκα) Ρότσιαντ (γεννήθηκε το 1913), γόνου της προνομιάς και εκκεντρικής οικογένειας, με τον αμύθητο πλούτο. Η Νίκα όταν στις αρχές της δεκαετίας του '50 άκουσε τον Τελόνιους Μάρκ να παίζει το γνωστό «Round

Midnight», εγκατέλειψε την οικογένειά της και τον ακολούθησε στον κόσμο των μουσικών της τζαζ.

ΓΚΡΕΓΚΟΡΙ ΣΑΜΑΚ:

Το Μυστικό Βιβλίο

(Ψυχολογός, 2015)

Ένα μυθιστόρημα που αντικατοπτρίζει τα ατομικά και ομαδικά προβλήματα της εποχής μας. Ο ήρωάς του βρήκε το Μεγάλο Βιβλίο της Ζωής, στο οποίο ο Θεός καταγράφει

τη μοίρα κάθε ανθρώπου κι από το σημείο αυτό αρχίζει να αντιμετωπίζει το μεγάλο πρόβλημα που είναι η σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, το γιατί δηλαδή ο Θεός παραμένει σιωπηλός, αφού είναι Αυτός που καθορίζει τη ζωή των ανθρώπων.

ΛΟΥΚΑ Π. ΠΑΤΡΑ:

Μνήμη Προσώπων και Γεγονότων

Τόμοι 2 - (Ηρόδοτος, 2015)

Περιλαμβάνονται αναμνήσεις και στοχα-

σμοί του συγγραφέα για πρόσωπα και γεγονότα που συνέβησαν στην Ελλάδα τα τελευταία εβδομήντα χρόνια.

Στα περισσότερα από τα καταγραφόμενα είχε προσωπική συμμετοχή ο συγγραφέας, ο οποίος διετέλεσε σύμβουλος του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή στη δεκαετία του '50, επικεφαλής των οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης (ΙΚΑ, ΟΓΑ), καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, υπουργός αρμόδιος για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής.

Παράλληλα, περιέχονται πολύ ενδιαφέροντα άγνωστα στοιχεία για την εποχή στην οποία αναφέρονται τα γεγονότα.

Η ελευθερία έκφρασης των αντισημιτών

Η διστακτικότητα των φιλοεβραίων

Συνέχεια από τη σελ. 2

θηκε παραπάνω: οι πρώτοι είναι πραγματικά ελεύθεροι να πράττουν ή να λένουν ό,τι θέλουν, οι άλλοι χρειάζεται να δικαιολογούνται για τις θέσεις που υποστηρίζουν. Υπάρχει σε μερικές περιπτώσεις μία ακόμα διαφοροποιημένη άποψη, ότι οι αντισημίτες θεωρούνται δημοκράτες ιδεολόγοι, οι φιλοσημίτες ότι υπηρετούν «συμφέροντα». Δύο μέτρα και δύο σταθμά!

Ο ΑΝΤΙΕΒΡΑΪΣΜΟΣ έχει βαθιές ρίζες, ζωή είκοσι αιώνων. Όσο κι αν οι Εβραίοι υπήρξαμε κύρια θύματα της Ιεράς Εξέτασης, της εγκληματι-

κής μανίας των τελευταίων δικτατόρων, του Χίτλερ και του Στάλιν, των σύγχρονων παγκόσμιων τρομοκρατικών οργανώσεων χρειάζεται παιδεία, πραγματική ελεύθερη σκέψη, έντιμη διδασκαλία ιστορικών γεγονότων (με τα θετικά επιτεύγματα, αλλά και αναγνώριση λαθών από όλες τις πλευρές) για να παραμεριστούν συσσωρευμένες λαθεμένες αντιλήψεις και δοξασίες. Πρόκειται για θέματα που δεν αντιμετωπίζονται με διατάξεις νόμων, αλλά με τίμιες προθέσεις καλής θέλησης σε αληθινά ελεύθερο δημοκρατικό κλίμα. Έχουμε ακόμη πολύ δρόμο μπροστά μας...

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece
36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852
e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 244, vol. 38 • January - December 2015

- ✓ The editorial of this issue, entitled **“Freedom of Speech: the anti-Semites’ impunity, the philo-semites’ hesitations”**, refers to the impudence that characterizes the anti-Semites in disseminating their hate message, in comparison to the cautious attitude of the philo-semites in expressing their well-documented views. The article points out that while the anti-Semites “freely express their ideology”, the philo-semites are accused of “serving foreign interests”, and it concludes with the assessment that there is yet a lot to be done in the field of freedom of speech.
- ✓ In his article **“Following the silk road in Greece through the history of the Jews in Soufli”** author and history researcher Thrassyvoulos Papastratis presents the development of silk industry in Soufli (northeastern part of Evros –Thrace) by Jewish families Azaria and Tzivre from 1903 until the post War period when the production of silk in Greece stopped and was gradually replaced by imported products and synthetic fabrics.
- ✓ We republish two **articles on the Athens Jewish Community**, published in the mainstream daily “Kathimerini” by renowned journalists Nikos Vatopoulos and Dimitris Rigopoulos.
- ✓ Within his research for his PhD thesis on the Holocaust of the Jews of Thessaloniki, Leon Saltiel brings to light an largely unknown part history: the network of **illegal child adoptions in Thessaloniki** which was improvised in late March 1943 by a group lawyers and judges in order to save Jewish children from Nazi deportations.
- ✓ Greek **press clipping collection, dating from 1870 to 1899**, refers to the Jewish presence, activity and relations in Greece, and is presented by author Antonis N. Venetis.
- ✓ The issue closes with book reviews.

Cover illustration: 1945 - 2015: 70th anniversary of the foundation of the Central Board of Jewish Communities in Greece.

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Μωϋσής Κωνσταντίνης • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Γραφείο Δημοσίων Σχέσεων
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 32.44.315-8
E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr • Internet site: <http://www.kis.gr> • Κωδικός εντύπου: 3502
ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421
Τα ευνοπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους.
Διανέμεται δωρεάν

